

ŒARKİ TÜRKiSTAN TARİHİ

MEHMET EMİN BUĞRA

Hazırlayan

Abdullah Oğuz

YAYIN NU: 1762

KÜLTÜR SERİSİ: 980

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-199-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Son Okuma: M. Bilal Erimez

Harita Grafik İşleme: Muhammed Onur Çelikçi

Kapak Fotoğrafı: Doğu Türkistan'ın Hoten şehri (1933). Önde duran kişi, kitabın müellifi ve millî birliklerin komutanı Mehmet Emin Buğra

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Mehmet Emin Buğra: 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde doğan Mehmet Emin Buğra, kendisini bildiği günden itibaren varlığını Doğu Türkistan davasına adanmış, içinde bulunduğu koşullar ne olursa olsun mücadele ve hizmet için bir yol bulmuştur. 20'li yaşlarında ders vermeye başlamış, yüksek ilmi ve hitabet yeteneğinden dolayı Uygur Türklerinde saygın din adamlarına verilen "Heztim" unvanını almıştır. 1933 yılında kılıcını kuşanarak Çin işgalcilerine karşı millî bağımsızlık mücadelesine önderlik etmiş, 1940 yılında sürgünde gizli bir kimlikle yaşadığı Kabil'de bu muhteşem eseri *Şarki Türkistan Tarihi*'ni yazmıştır. 1940'lı yıllarda siyasetçi olarak hizmet etmiş, bakanlık yapmıştır. 1949 yılındaki komünist işgali öncesi "vatan için vatandan ayrılmış", 1952 yılından itibaren Doğu Türkistan mücadelesine Türkiye'de devam etmiştir. Müderris, asker, komutan, millî mücadele lideri, tarihçi, şair, yazar, hatip, devlet adamı Mehmet Emin Buğra 1965 yılında Ankara'da bütün hayatı boyunca uğrunda yaşadığı vatanının hasretiyle bu dünyadan ayrılmıştır.

İçindekiler

ÖN SÖZ.....	15
ŞARKİ TÜRKİSTAN TARİHİ.....	25
TAKRİZ	27
<i>Türkiye Cumhuriyeti Maarif-i Umumiye Müfettişi ve Afganistan Maarif Müşaviri İsmail Hikmet Bey'in</i> <i>Kaleminden.....</i>	27
<i>Darü'l-Muallimin Birinci Muallimi Muhterem Vatandaş ve Samimi Dostum Miyan Hasan Han Kale-</i> <i>minden .....</i>	29
KİTABIN İÇİNDEKİ KONULAR.....	31
HARİTALAR.....	31
BU KİTABIN YAZILMA NEDENİ	33
TARİHİ MALUMATIMIZIN MEMBALARI	36
TENBİH.....	38
TARİHİN MAHİYETİ.....	39
TARİHİN KAYNAKLARINA BİR BAKIŞ.....	40
UMUMİ İNSAN TARİHİNİN BAŞI.....	41
TARİHTEN ÖNCEKİ ASIRLAR.....	43
<i>Yontma Taş Devri.....</i>	43
<i>Cıvalı Taş Devri.....</i>	44
<i>Maden Devri.....</i>	45
TÜRKLERİN ANA YURDU.....	47
TÜRK TARİHİNİN EVVELİ	49
<i>Türklerin Maden Devri'ndeki Medeniyet ve Bilimsel Eserleri.....</i>	50
<i>Bu Medeniyet Devrinde Şarki Türkistan .....</i>	51
<i>Türklerin Büyük Göç Devrinde Şarki Türkistan.....</i>	52
<i>Göç Devrinden Sonra Türk Ana yurdu.....</i>	54
<i>Göç Devrinden Sonra Şarki Türkistan .....</i>	54
<i>Eski Türklerde Yazı .....</i>	55
<i>Eski Türklerde Devlet Teşkilatı ve Hükümet Esası.....</i>	58
<i>Eski Türklerde Genel Hukuk .....</i>	59
<i>Nikâh ve Aile Hukuku.....</i>	59
<i>Mülkiyet Hukuku.....</i>	59
<i>Ceza Usulleri.....</i>	60
<i>Kadim Türklerin Dinleri.....</i>	60

ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN HUSUSİ TARİHİ

ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN KISACA COĞRAFYASI	65
ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN TARİHİ DÖNEMLERİ	69
<i>Birinci Dönem: Rivayetler ve Edebî Eserlere Göre Şarki Türkistan'ın Kadim Tarihi .....</i>	71
Tenkit ve Muhakeme	82
Hülasa	84
İskender Döneminden Hun Dönemine Kadar Şarki Türkistan	85
<i>İkinci Dönem: Hun Birliğine Girişten İslam'a Dahil Oluşa Kadar .....</i>	89
Şarki Türkistan'ın Hun Birleşmesine Girişi (MÖ 206'dan M. 94'e kadar)	89
Büyük Hun İmparatorluğu	89
Hun Devleti'nin Genişlemesi.....	90
Çin Muharebesi	91

Yüeci Muharebesi.....	92
Oğuz Han Mete'nin Ölümünden Sonraki Vakalar.....	92
Çin Hükümetinin Hun Devleti'ne Karşı Siyasi Hıyanetleri.....	93
Hun Devleti ve Çin Devleti Arasında Muharebe	94
Hun Devleti'nde Dâhilî Karışıklıklar	94
Hun Tanrıcutunun Çin'i Mağlup Edişi.....	95
Hun Devleti'nin İkiye Ayrılışı	96
Kuzey Hun Devleti'nin Yıkılışı	96
Güney Hun Devleti'nin Akıbeti	97
Hun Devleti'nin Mahiyeti	97
Hunların Medeniyeti ve Devlet Teşkilatı	98
Hunların Dini	99
<i>Hun Devleti Devrinde Şarki Türkistan (MÖ 206-108) .....</i>	<i>101</i>
Şarki Türkistan'a İlk Çin Taarruzu ve Sonuçta Çin'in Mağlup Oluşu (MÖ 108-86)	101
Çin Devleti'nin Şarki Türkistan'ı İlk İstilasını (MÖ 59-10)	102
Şarki Türkistan'ın Çin İstilasından Kurtuluşu.....	103
Şarki Türkistan Altışehir Hanları Arasında Dâhilî Mücadele (M. 40-73)	103
Şarki Türkistan ve Çin Arasında 30 Yıllık Muharebe (M. 73-103)	103
<i>Şarki Türkistan'daki Altışehir'in Kuşhan İmparatorluğu'na Katılması (M. 150-220) .....</i>	<i>107</i>
Kuşhan İmparatorluğu'nun Aslı	107
Vima Kadphises'in Şarki Türkistan'ı Kurtarmak İçin Çin ile Savaşması.....	107
Kanişka'nın Türkistan'ı Çin Esaretinden Kurtarması	108
Kuşhanlar Devrinde Şarki Türkistan'da Din ve Medeniyet İnkılabı.....	109
<i>Şarki Türkistan'da Kuşhanların Nüfuzunun Yıkılıp Yerli Hanların Müstakil Olmaları</i> <i>(M. 220-360) .....</i>	<i>111</i>
Çin İstilasından Siyenpi Birliğine Giriş Arasındaki Sürede Şarki Türkistan'ın Doğu ve Kuzey	
Kısımları.....	111
Siyenpi Türklerinin İstiklali ve Şarki Türkistan'ın Mezkûr Devletin Hâkimiyetine Girişi... 112	
Şarki Türkistan Hanlık Devletlerinin İstiklali (M. 390-448)	113
Çin'de Tesis Olunan Topa Türk Devleti.....	113
Juan-Juan Tatar İmparatorluğu'nda Şarki Türkistan.....	115
Şarki Türkistan ve Ak Hun İmparatorluğu	116
Şarki Türkistan'ın İkinci Defa Juan-Juan Devleti'ne Tabi Olması	117
<i>Gök-Türk Devleti ve Göktürklerin Aslı .....</i>	<i>119</i>
Devletlerinin Kuruluşu (552-657)	119
Devletin Genişlemesi.....	119
Şarki Türkistan'ın Gök-Türk İttihadına Girişi (M. 555-632)	120
Mukan Kağan'ın Çin İmparatorları, Nuşirvan ve Ak Hun Devleti ile Münasebetleri ve Vakala-	
rı.....	120
Gök-Türk Devleti'nin İkiye Ayrılması.....	122
İki Gök-Türk Devleti'nde Çin İhaneti Sebebiyle Çıkan Hadiseler	122
Doğu Gök-Türk Devleti ve Çin	123
Türk ve Çin Yurtlarında Bu Hadiseler Olurken Batı Asya'da Büyük Bir Tarihin Başlangıcı. 124	
Doğu Gök-Türk Devleti'nin Yıkılışı	124
Batı Gök-Türk Devleti'nde Dâhilî İnkılap ve Çin Taarruzu.....	125
Batı Türkistan Kağanının İran Şahı Yazdicerd'e Yardım Edip İslam Askerleri ile	
Savaşması.....	125
Batı Gök-Türk Devleti'nin Yeniden Kuvvetlenişi.....	126
Batı Gök-Türk Devleti'nin Yıkılışı ve Türkistan'ı Çin'in İstila Etmesi	126
Şarki Türkistan'ın Güney Vilayetlerini Tibetlilerin İstila Etmesi	127
<i>Doğu'da Kutluk ve Batı'da Türkeş Devleti Adlı İki Türk Devletinin Kurulup Gök-Türk Devleti'nin</i> <i>Yeniden Dirilişi .....</i>	<i>129</i>

Doğu'da Kutluk Devleti (H. 60-125/M. 680-744)	129
Batı'da Türkes Devleti (H. 71-122/M. 690-739)	130
Kutluk ve Türkes Devletlerinin Birleşmesi ve Türkistan'ın Çin Esaretinden Kurtuluşu.....	131
Türk Kutluk Devleti ile İslam Emirleri Arasındaki Vakalar	131
Kutluk ve Türkes Devletleri ve Şarki Türkistan'daki Dâhili Vakalar	136
Gök-Türk Devleti'nin Tarihi, Siyasi ve İçtimai Ahvali ve Medeniyet Esasları.....	137
Orhun Abideleri	141
Şarki Türkistan'da İkinci Türkes Devleti (H. 97-122/M. 716-739)	142
Sulu Kağan'ın Arap İslam Askerleri ile Yaptığı Muharebeler.....	143
Sulu Kağan'ın Vefatı ve Türkler İçinde Karışıklık	147
Şarki Türkistan'ı Çin'in Tekrar İşgal Etmesi (H. 127-134/M. 744-751)	147
<i>Şarki Türkistan'ın İstiklali ve Bu Tarihten İtibaren Binyıl Türkistan'ın Çin Hücumundan</i>	
<i>Emin Oluşu</i>	149
Bu Tarihte Batı Türkistan Hanları ve İslam	149
Şarki Türkistan'da Birkaç Müstakil Devletin Kuruluşu	150
Altışehir'i Tibetlilerin İkinci Defa İstilas (H. 184-206/M. 800-821)	152
Altışehir'in İstiklali.....	153
<i>Doğu Uygur Devleti</i>	155
Doğu Uygurları Devletinin Yıkılması ve Şarki Türkistan'a Hicret Etmeleri	156
Fayda.....	157
Doğu Uygurlarının Dini: Budizm-Manihaizm	157
Doğu Uygurlarının Medeniyeti	158
Kadim Zamanlarda Türk ve Çin Siyasetleri Hakkında Mütalaa.....	161
Türk Siyaseti Barışçı, İnsani, Doğru Gönüllü, İzzetinefis Sahibi	161
Çin Siyaseti İstilacılık, İnsaniyetsizlik, Hilekârlık	163
<i>Şarki Türkistan'da Karahanlılar Devleti, Karahanlıların Aslı ve Devletlerinin Kuruluşu</i>	165
Devletin Genişlemesi.....	166
ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN İSLAM TARİHİ	167
Satuk Buğra Han'ın Gazaları.....	168
Satuk Buğra Karahan'ın Vefatı ve Musa Buğra Karahan.....	169
Harun Buğra Karahan	169
Harun Buğra Karahan'ın Batı Türkistan'ı Alması ve Vefatı.....	170
Karahan Yusuf Kadir Han.....	171
Ali Tekin İlig Han'ın Buhara'yı İkinci Defa Alıp Samani Devleti'ni Yıkması	172
Ali Tekin İlig Han ile Samani Hanedanından Muntasır'ın Muharebeleri.....	173
Ali Tekin İlig Han ve Sultan Mahmud Arasında Muharebe.....	174
Karahan Yusuf Kadir Han ile Sultan Mahmud'un Savaşı.....	175
Karahan Yusuf Kadir Han ve Sultan Mahmud Arasında Sulh.....	176
Togan İlig Han ve Hitay Savaşı	176
İlig Han Unvanı Hususunda Bir Tahkik.....	177
Kuzey İlig Hanı İkinci Togan Han ve Batı İlig Hanı Ali Tekin'in Karahan Yusuf Kadir Han'a	
İsyan Edişleri ve Sultan Mahmud'un Yardımı ile Kadir Han'ın Onları Mağlup Etmesi	180
Karahan Yusuf Kadir ile Sultan Mahmud'un Görüşmesi ve İcra Edilen Merasim	181
Şarki Türkistan'da Kargaşa	181
Ali Tekin İlig Han'ın İkinci İktidarı, İsyanı ve Mağlup Olup İtaat Etmesi	182
Selçukoğullarının Şarki Türkistan'a Ait Tarihçesi.....	183
Karahan Yusuf Kadir Han ile Ali Tekin İlig Han'ın Vefatları ve Mahmud Buğra Karahan ile	
Nasır İlig Han	186
Karahanlı Devleti'nin İkiye Bölünmesi.....	186
Tuğrul Buğra Kara Han'ın Vefatı ve II. Harun Buğra Han'ın Karahanlık Dönemindeki	
Vakaları	187
Karahanlılar Devleti'nin Yıkılışı.....	189

Karahanlılar Döneminde İdari Teşkilat.....	190
Askerî Teşkilat.....	191
Karahanlılar Döneminde Doğu ve Batı Türkistan'ın Medeniyeti	192
Karahanlılar Döneminde Şeref Unvanları	196
Karahanlılar Döneminde Türk Dili ve Edebiyatı ve Bu Sahadaki Eserler.....	197
Karahanlıların Çağdaş Devletlerle Aralarındaki Siyasi Konumu.....	198
<i>Karahanlılar ve Onlardan Önceki Büyük Türk Devletlerinin Yıkılış Sebepleri Hususunda Bir Mülâhaza</i>	201
<i>Doğu ve Batı Türkistan'da Karahıtay Devleti (H. 528-607/M. 1134-1211)</i>	203
Karahıtayların Aslı ve Tarihçeleri.....	203
Çinlilere Hitay Demek Hatadır.....	204
Kara Hitayların Doğu ve Batı Türkistan'ı İstilasası.....	205
Gürhan ve Selçuklu Sultanı Sencer Arasındaki Muharebe.....	206
Gürhan'ın Harzemşahi Mağlup Edip Haraç Alması.....	206
Gürhan Nusi'in Ölmesi ve Oğlu Yi-Lie'in Gürhan Oluşu.....	207
II. Gürhan Yi-Lie'in Ölümü ve Yerine Kız Kardeşi Kuyang Hatun'un Gürhan Olması.....	207
Kuyang Hatun'un Öldürülüp Ci Lu-gu Han'ın Tahta Çıkması.....	208
Gürhan Ci Lu-gu'nun Muhammed Harzemşah'a Yardımı.....	208
Muhammed Harzemşah'ın Gürhanın Ali Memurunu Öldürüp Batı Türkistan'a Saldırması ve O Ülkeleri Alması.....	209
Gürhanın Semerkand'ı Muhasara Etmesi ve Balasagun'da Çıkan Kargaşa Yüzünden Geri Dönemeye Mecbur Kalması.....	210
Küçlük Han Kimdir, Nerelidir ve Şarki Türkistan'a Gelmesinin Sebepleri Nelerdir?.....	210
Harzemşahın Gürhan ile İkinci Defa Savaşıp Mağlup Oluşu.....	211
Uygur İdikut Hanı ve Hoten Hanı Kılıç Han'ın Gürhandan Yüz Çevirip Cengiz Han'a Tabi Oluşları.....	211
Talas Savaşı'nda Gürhanın Mağlup Olması ve Balasagun'da Kargaşa.....	212
Karahıtay Devleti'nin Yıkılışı.....	213
Küçlük'ün Şarki Türkistan'ı İstila Edişi ve Zulmü (H. 608-615/M. 1211-1217).....	213
Bir Tarihî Söylentinin Yalanlığı.....	214
Karahıtayların Devlet Teşkilatı.....	217
<i>Şarki Türkistan'ı Cengiz Han'ın İstila Edişi</i>	219
Şarki Türkistan'ın Cengiz Han Zamanındaki Ahvali.....	220
Cengiz Han Öldükten Sonra Şarki Türkistan.....	220
Şarki Türkistan'da Çağatay Hanedanı Devleti.....	221
Şarki Türkistan'da Ögedey Hanedanı Hükümeti.....	222
Şarki Türkistan'ın Yeniden Çağatay Hanedanına Geçişi.....	222
<i>Çağatay Devleti'nin İkiye Ayrılıp Şarki Türkistan'da Müstakil Bir Çağatay Devleti'nin Kurulması</i>	225
Şarki Türkistan'da İç Mücadele.....	225
Tuğluk Timur Han'ın Han Oluşu.....	226
Tuğluk Timur Han'ın Batı Türkistan'ı Alışı.....	227
Tuğluk Timur Han'ın Batı Türkistan'a İkinci Defa Sefer Düzenlemesi.....	228
Timur Bey'in İsyamı.....	229
Timur Bey ile Begçek Bey Arasındaki Taşköprü Savaşı ve Batı Türkistan'ın Elden Çıkışı... ..	230
Tuğluk Timur Han'ın Vefatı, İlyas Hoca Oğlan'ın Han Oluşu ve Timur Bey ile Savaş.....	231
İlyas Hoca Han'ın Timur Bey'i Mağlup Edip Batı Türkistan'ı Alışı.....	232
Şarki Türkistan'da Ayaklanma, İlyas Hoca Han'ın Şehit Oluşu ve Yerli Beylerin Bağımsız Olmaları.....	233
Şarki Türkistan Hükümdarları ve Timur Bey Arasındaki On Yıllık Savaşlar.....	235
Hızır Hoca Oğlan'ın Han Oluşu ve Şarki Türkistan'da Birlik.....	237
Kamereddin Bey'in Toktamış Han ile Birleşip Batı Türkistan'a Saldırması.....	238
Şarki Türkistan'da İhtilaf ve Kamereddin Bey'in Vefatı.....	239

Timur Bey'in Şarki Türkistan'a Saldırıp Hızır Hoca Han'ı Mağlup Etmesi	240
Hızır Hoca Han'ın Karaşehir'i Başkent Yapışı, İdare Teşkilatı, Timur Bey'in Saldırısı, Uygurların Müslüman Oluşu ve Diğer Olaylar	241
Timur Bey'in Şarki Türkistan'a Son Saldırısının Ölümü ile Defedilmesi	242
Hızır Hoca Han'ın Vefatı ve Muhammed Han'ın Han Oluşu	243
Şemi Cihan Han'ın Han Oluşu	244
Şemi Cihan Han'ın Şehit Olup Şir Muhammed Han'ın Han Oluşu	244
Şir Muhammed Han ve Uluğ Bey Mirza Arasındaki Savaş	245
Şir Muhammed Han'ın Vefatı Edip Üveys Han'ın Han Oluşu	247
III. İsen Buga Han'ın Han Oluşu	247
İsen Buga Han'ın Fergana'yı Alışı	248
İsen Buga Han ve Yunus Han Arasındaki Altı Yıllık Mücadele ve İsen Buga Han'ın Devrilip Yunus Han'ın Han Oluşu	249
Fergana, Yarkend ve Kalmuk Savaşları	250
Sultan Yunus Han'ın Taşkend ve Şahrhiye Şehirlerini Ele Geçirip Taşkend'i Başkent Yapması	252
Sultan Yunus Han'ın Medeniyete İki Önemli Hizmeti	252
Sultan Yunus Han'ın Vefatı ve Oğlu Mahmud Han'ın Han Oluşu	253
Sultan Mahmud Han'ın Küregen Hanedanı ile Yaptığı Savaşlar	254
Muhammed Şeybani'nin Sultan Mahmud Han'a İhanet Edişi	256
Sultan Mahmud Han'ın Babür Mirza'nın Lehinde ve Aleyhinde Attığı Adımlar	257
Kâşgar Savaşı ve Babür Mirza'nın Aksu'yu İstilasası	258
Sultan Mahmud Han'ın Şeybani Han'a Karşı Attığı Adımlar	258
Sultan Mahmud Han'ın Ciddi Adımları, Esir Oluşu ve Taşkend'i Şeybani Han'ın Alışı	259
Hanların Esaretten Kurtuluşu, Alaça Han'ın Vefatı ve Şarki Türkistan'da Ayaklanma	260
Sultan Mahmud Han ve Oğullarının Şehit Oluşu	261
Sultan Mahmud Han'ın Şehit Olmasından Sonraki Olaylar	262
Şarki Türkistan'da Çağatay Moğol Devleti'nin Yıkılışı	263
Cengiz Han ve Çağatay Devleti Döneminde Şarki Türkistan'ın İlmî ve İçtimai Durumu ile İdare Teşkilatı	263
<i>Altışehir'deki İç İşlerinde Bağımsız Duğlat Hükümdarlarının Tarihçesi</i>	269
Sultan Ebubekir Mirza Duğlat'ın Altışehir'de Bağımsız Devlet Kurması	272
Sultan Ebubekir Mirza'nın Akıl Sağlığını Kaybetmesi	275
Şarki Türkistan'a Said Han'ın Saldırısı ve Sultan Ebubekir'in Şehit Olup Duğlat Devleti'nin Yıkılışı	276
Sultan Ebubekir Mirza'nın İdare Teşkilatı ve Bazı İcraatları	279
<i>Özbek ve Kazakların Kökeni</i>	281
Özbek	281
Kazak	282
<i>Şarki Türkistan'daki Saidiye Millî Devleti</i>	285
Sultan Said Han ve Onun Saltanatının Kuruluşu	285
Sultan Said Han'a Mansur Han'ın Boyun Eğişi	288
H. 923'ten [M. 1517/1518] H. 926'ya [M. 1519/1520] Kadar Olan Olaylar ve Kuzey Seyahati	290
H. 928'den [M. 1521/1522] H. 931'e [M. 1524/1525] Kadar Olan Olaylar	291
Şarki Türkistan'ın Kuzey Kısımlarının Elden Çıkışı	293
Dardistan Gazası ve Bedeşan'a Sefer	294
Abdurreşit Sultan'ın Velihaht Oluşu	295
Tibet ve Keşmir'in Fethi	295
Sultan Said Han'ın Vefatı	297
Sultan Abdurreşit Han'ın Han Oluşu	298
Muhterem Okuyucularımıza Özrümüz	299
H. 940'tan [M. 1533/1534] H. 1048'e [M. 1638/1639] Kadar Geçen Olaylar	300

Abdullah Han'ın Hanlık Devri	300
Abdullah Han'ın Hanlıktan Ayrılışı	302
İsmail Han'ın Han Oluşu ve Apak Hoca'nın Nankörlüğü.....	302
Saidiye Millî Devleti'nin Yıkılışı.....	303
Saidiye Devleti'nin İdare Teşkilatı ve Ordu.....	303
<i>Şarki Türkistan'da Kalmuk İstilasası.....</i>	<i>309</i>
Kalmukların Tarihçesi	309
Abak Hoca'nın Evlatları Arasındaki Mücadele	312
Abak Hoca ve Evlatları Döneminde Şarki Türkistan	313
<i>Şarki Türkistan'da Çin İstilasası .....</i>	<i>317</i>
Çin İstilasının Başlangıcından H. 1232'ye [M. 1816/1817] Kadar Şarki Türkistan Milletine Yapılan Zulümler.....	318
Rusların Siyaset İtibarıyla Şarki Türkistan'a Komşu Olma Olayı.....	322
Şarki Türkistan'da Çin'e Karşı İlk Genel Ayaklanma	323
Şarki Türkistan'da İkinci Çin İstilasası	324
Şarki Türkistan'daki İkinci Genel Ayaklanma	325
Şarki Türkistan'da Üçüncü Çin İstilasası.....	325
Birinci Genel İnkılaptan Üçüncü Genel İnkılabı Kadar Geçen 50 Yıllık Süre İçinde Şarki Türkistan'ın Genel Durumu.....	326
<i>Şarki Türkistan'da Üçüncü Genel İnkılap.....</i>	<i>329</i>
Bu Beş Bağımsız İnkılabın Ayrıntısı ve Akıbeti	330
İli ve Yedisu İnkılabı	330
Kuça İnkılabı.....	331
Hoten İnkılabı.....	339
Kâşgar İnkılabı ve Akıbeti.....	344
Yarkend İnkılabının Akıbeti	345
Şarki Türkistan'ın Sınırı Olan Türk Memleketlerini Rusların İstila Edişi	347
<i>Yakup Bey'in Olayları.....</i>	<i>349</i>
Yakup Bey'in Büzruk Han'ı Kovup Kendisini Hükümdar İlan Etmesi	349
Yakup Bey'in Hoten ve Kuça'yı Almak İçin Hile ve Tuzakları ile Dökülen Kanlar	350
Yakup Bey'in Gücünün Artması	353
Yakup Bey'in Turfan, Urumçi ve İli'yi Alışı	354
Yakup Bey'in Bağımsızlık İlan Edişi ve Be-devlet Unvanını Alışı.....	355
Yakup Bey'in Yabancı Ülkelerle İlişki Kurması.....	356
Urumçi ve Gulca'yı İkinci Defa Tunganların İstila Edişi.....	356
Şarki Türkistan'a Çin Askerlerinin Saldırısı	357
Yakup Bey'in Ölümü ve İç Savaş	358
Şarki Türkistan'ın Bağımsızlığının Yıkılışı.....	359
Yakup Bey'in İstibdadı.....	360
İdare Teşkilatı	361
Yakup Bey'in Tarih Sayfasındaki Yeri.....	363
<i>Şarki Türkistan'da Dördüncü Çin İstilasası.....</i>	<i>365</i>
Çin Mançu İmparatorluğu'nun Son Döneminde Şarki Türkistan.....	365
İli ve Yedisu'yu Rusların İstilasası ve Sonrasında Sadece Gulca Vilayetini Çin'e Teslim Edişi.....	366
Çin İmparatorluğu Yıkılırken Şarki Türkistan'ın Umumi Ahvali	367
Çin İmparatorluğu'nun Şarki Türkistan Hakkındaki Sinsi Planı ve Onu Hayata Geçirememesinin Sebepleri	369
Planın Ayrıntısı.....	369
Hayata Geçirilememesinin Sebepleri.....	370
Çin İmparatorluğu'nun Şarki Türkistan Ekonomik Vaziyetini Harap Edişi	371
Şarki Türkistan'da İlk Nüfus Sayımı.....	372
Çin İmparatorluğu Döneminde Şarki Türkistan'da Hükümet Teşkilatı.....	374

Çin Cumhuriyeti Döneminde Şarki Türkistan.....	375
Şarki Türkistan'da İki Buçuk Hükümet.....	377
Şarki Türkistan'da Kara Sepeç (Ge Lao-hui) Cemiyeti.....	378
Şarki Türkistan'daki İlk Millî Uyanış.....	380
Muhakeme.....	382
Şarki Türkistan'da Çin Cumhuriyeti Otoritesinin Yok Olup Genel Valinin Hakikatte Bağımsız Yönetime Geçişi ve Urumçî Şehrinin Başkent Oluşu.....	384
Yang Zeng-xin'in Yönetim Usulü.....	384
Jin Shu-ren'in Hükümet Dönemi.....	394
ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN SON İNKILABI.....	397
<i>Başlangıç</i>	399
İnkılabın Sebepleri.....	400
İnkılabın Başlangıcı.....	403
Turfan İnkılabı.....	405
İptidai ve Tecrübesiz Bir İnkılabın Düşünce ve Hareketleri.....	407
Hoten İnkılabı.....	410
Karaşehar, Korla, Kuça, Aksu ve Kâşgar Olayları.....	414
Yarkend'in Fethi.....	416
Hoca Niyaz Hacı'nın Turfan'ı Alışı.....	418
Altay, Çöçek ve Gulca İnkılapları.....	421
Çin Hükümeti'nin Şarki Türkistan'ı Resmen Üç Bölgeye Ayırması.....	423
Altışehir'deki Tungan Hükümetinin Yok Edilişi ve Dört Bağımsız Yerli Hükümet.....	424
Sabit Damollam ve Emir Abdullah'ın Kâşgar Yolculuğu ve Timur Sicang ile İlişkilerinin Bozulması Üzerine Yaşanan Facialı Hadiseler.....	425
Hoca Niyaz Hacı'nın Ma Zhong-ying'e Mağlup Olup Altışehir'e Gelişi ve Hoten Hükümetinin Ona Biat Edilişi.....	431
Timur Sicang'ın Öldürülüşü ve O Tarihten Ramazanın Başına Kadar Kâşgar'da Gerçekleşen Olaylar.....	432
Cemaziyelahirden [M. Eylül/Ekim] Ramazana [M. Aralık 1933/Ocak 1934] Kadar Urumçî Olayları.....	434
Sheng'in Gulca'yı İstila Edilişi.....	436
Şarki Türkistan Millî İnkılapçılarının Yabancı Devletlerle Siyasi İlişkileri.....	437
Hoca Niyaz Hacı ve Tunganlar.....	439
Yine Hoten Olayları.....	440
Hoca Niyaz Hacı'nın Nasıl Bir Adam Olduğunun Ortaya Çıkışı ve Bu Konudaki Muhtelif Fikirler.....	442
Turfan ve İli'deki Tunganların Altışehir'e Dökülmesi.....	444
20 Ramazan'dan [M. 6 Şubat] 15 Zilkade'ye [M. 2 Mart] Kadar Olan Olaylar.....	446
Ma Zhong-ying'in Kâşgar'a Gelişi.....	449
<i>İnkılabın Facialı Sayfaları</i>	451
Tunganların Hoten'e Saldırısı ve Hoten Millî İnkılabının Yıkılışı.....	457
İnkılabın Son Safhaları.....	460
<i>Şarki Türkistan Millî İnkılapçılarının Askerî ve Siyasi Vaziyetleri</i>	465
İç Siyasi Durum.....	467
Dış Siyasi Durum.....	468
<i>Tefsir</i>	469
<i>Sheng Yönetiminin Mahiyeti</i>	471
Sheng Kimdir?.....	472
H. 1357'deki [M. 1938] Nüfus Sayımı.....	473
<i>Şarki Türkistan'ın Millî İnkılabı Bitti mi? Yoksa Devam mı Ediyor?</i>	475

EKLER

BU KİTABIN BASILMASI HUSUSUNDAKİ TAVSİYELER.....	479
SONNOTLAR	481
KISALTMALAR	497
KAYNAKÇA	498
DİZİN.....	509
HARİTALAR	521

ÖN SÖZ

Elinizde tuttuğunuz bu kıymetli eserin müellifi Mehmet Emin Buğra, 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde dünyaya gelmiştir. Annesi Sekine Banu, 1863'te Hoten'de bağımsız bir yönetim kuran Habibullah Hacı Padişah'ın¹ ikinci göbekten torunu ve Uygur geleneksel tedavi yöntemi olan millî tababetin² o dönemdeki en önemli ustası Hekimşah'ın kızıdır. Babası ise şehrin muteber âlimlerinden Feridin Hacı'dır.

Mehmet Emin Buğra hem anne hem de baba tarafından şehrin saygın ve eğitime önem veren ailelerinden gelmesi nedeniyle küçük yaşlardan itibaren dönemin şartlarına göre iyi bir eğitim almıştır. Küçük yaşta babasını kaybeden Buğra ve kardeşleri, babalarının yokluğunda dayıları Muhammed Niyaz'ın himayesinde eğitimlerine devam etmiştir. Muhammed Niyaz, sadece önemli bir tıp insanı olmayıp aynı zamanda şehrin âlim, tüccar ve ileri gelenlerinin evinde bir araya geldiği münevver bir kişiydi. Bu ev aynı zamanda yurtdışından gelen, gazete, kitap ve fikirlerin buluştuğu Hoten şehrinin ilim merkeziydi. Buğra'yı farklılaştıran, ona geniş bir ufuk ve öğrenme aşkı veren bu mecliste dinledikleri, bu eve gelen kitap ve gazetelerden okudukları olmuştur. Hoten'e bağlı Karakaş nahiyesindeki devrin ünlü medreselerinden Oybağ Medresesi'nde İslami ilimler, Arap ve Fars dillerinde tahsilini tamamlayan Buğra, müderris olarak İslami ilimler alanında dersler verir.³ Derin ilmi ve yüksek hitabet kabiliyetinden dolayı kısa zamanda Uygur Türklerinde saygın ve nüfuzlu din adamlarına verilen "Heztim"⁴ unvanı ile anılmaya başlamıştır.

Mehmet Emin Buğra'nın doğup büyüdüğü zaman dilimi, Doğu Türkistan'ın Çin işgali altında olduğu dönemdir. 1911 yılında Çin'de imparatorluk rejimi yıkılmış, yerine cumhuriyet kurulmuş ancak bu değişimin adından başka hiçbir yeniliği ve özgürlüğü Doğu Türkistan'a gelmemiştir. Ayrıca yeni kurulan rejim, kontrolü tam olarak sağlayamamıştı. Doğu Türkistan'ın da dahil olduğu pek çok bölge, "Savaş Beyleri"⁵ olarak adlandırılan yerel silahlı güçlerin komutanları tarafından yönetilmekteydi. 1912 yılında Doğu Türkistan'da yönetimi ele geçiren Yang Zengxin de merkezî hükümete sadece sözde bağlı, gerçekte keyfî bir şekilde hüküm sürmekteydi. Eski usul ve yöntemleri devam ettiriyordu. Doğu Türkistan'a hiçbir yenilik ve gelişmenin gelmemesi için gayret gösteriyor, her türlü zulüm ve istibdadı uygulamaya devam ediyordu. Sadece üst düzey yetkililer değil, her seviyedeki Çinli yöneticiler de Doğu Türkistan halkına karşı keyfî zorbalık ve aşağılamayı kendilerine tanınmış bir hak olarak görüyordu.⁶ Üstelik şikâyet etmeye ve hakkını aramaya kalkmak daha büyük bir suç olarak görülüyor ve buna cesaret edenler daha ağır cezalarla karşı karşıya kalıyorlardı.⁷

Bu ağır koşullarda büyüyen Mehmet Emin Buğra, kendi ifadesiyle sağını solunu fark etmeye başladığı günden itibaren, bu zorbalık ve aşağılamaya karşı bir şeyler yapmanın ve Doğu Türkistan'ı Çin işgalinden kurtarmanın yollarını arıyordu. İşte, *Şarki Türkistan Tarihi* de dâhil olmak üzere Buğra'nın hayatı boyunca yaptığı her türlü faaliyetin temel motivasyonu budur.

1931 yılının başlarında Kumul'da yakılan millî bağımsızlık ateşi henüz Hoten'e ulaşmamıştı. Ancak vatanının kurtuluşu için bir çare arayan ve bu ideal uğrunda uykusuz geceler geçiren Mehmet Emin Buğra, etrafında toplanan gençlerin sayısındaki artıştan aldığı cesaretle harekete geçmeye karar verir. Bunun için 1931 yılının Şubat-Mart aylarında başladığı ve altı ay süren bir yolculuğa çıkan Mehmet Emin Buğra, gezdiği şehirlerde halkın arasında çok sayıda vatansever olmasına rağmen, milletin bağımsızlık hareketine liderlik edebilecek biriyle karşılaşmadığı kanaatine varır. Dolayısıyla düşüncelerini kimseyle paylaşmaz fakat Gulca'da karşılaştığı Sabit Damollam'ın⁸ da bir bağımsızlık hareketi başlatmak niyetinde olduğunu hissederek konuyu kendisine açar. İkili, konuyu ayrıntılı müzakere etmeden Sabit Damollam, daha önceden planlanmış hac ve İslam ülkeleri seyahati için yola çıkar, Buğra ise seyahatini sonlandırarak Hoten'e döner.

Bu yolculuk sonucunda gizli bir askerî teşkilat kurma kararı alan Mehmet Emin Buğra'nın, 16 Eylül 1932'de ilk olarak küçük kardeşi Nurahmet Buğra'nın katılımıyla kurduğu teşkilatı kısa sürede çok sayıda üye, silah ve maddi kaynağa sahip güçlü bir yapıya dönüştür. 1932 yılının Aralık ayında, Batı Türkistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır ve Hindistan'ı kapsayan gezisinden dönen Sabit Damollam, başka bir yere uğramadan direkt Hoten'e, Buğra'yı görmeye gelir. Sabit Damollam'ın katılımıyla daha da güçlenen teşkilat, Şubat 1933 itibarıyla Çin güçleri ile baş edebilecek bir seviyeye ulaşır. 14 Şubat 1933 Salı günü saat 10'da Karakaş şehrindeki Çinli unsurlara yapılan saldırıyla başlayan Hoten millî bağımsızlık hareketi, kısa sürede Hoten şehir merkezi (Eski ve Yenişehir) ve civar bölgeleri Çin işgalinden kurtarır. Nisan 1933 itibarıyla Hoten İslam hükümeti resmen kurulmuş olur. Nisan 1933'ten itibaren Hoten hükümeti, Yarkend, Yenihisar ve Kâşgar'daki millî mücadele unsurlarıyla irtibat kurmaya başlar. Abdullah Buğra ve Sabit Damollam, gelen davet üzerine çok sayıda asker ile Temmuz 1933'te Kâşgar'a gider. Arada geçen inişli-çıkışlı dönem sonucunda Kâşgar şehrindeki millî güçleri etrafında toplamayı başaran Sabit Damollam'ın öncülüğünde 12 Kasım 1933 tarihinde Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulur. Kısa süreli de olsa Doğu Türkistan halkının tüm dünyaya kendilerini Müslüman ve Türk, vatanlarının adının Doğu Türkistan olduğunu haykıran bu devlet, Doğu Türkistan tarihinin en önemli adımlarından biri olur.

Doğu Türkistan'da bağımsız bir devletin kurulmasını kendisi için büyük tehlike gören Stalin yönetiminin asker ve silah desteği, Çin ve Tungan (Çinli Müslümanlar) silahlı unsurların saldırıları sonucu Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Kâşgar, Şubat 1934'te düşer. Mehmet Emin Buğra'nın iki kardeşi Abdullah

ve Nurahmet Buğra, Yenihisar savunması sırasında şehit olur. Hoten savunmasını da yaran Tungan askerlerinin şehri işgal etmesi sonucunda Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Haziran 1934 tarihinde yıkılır. Önce dağlarda bir süre silahlı mücadeleye devam eden Buğra, Temmuz 1934'te Keşmir'e hicret etmek zorunda kalır.

Mehmet Emin Buğra, hicretin ilk günlerinde Srinagar, Amritsar, Delhi, Mumbai şehirlerini dolaşarak Hindistan'ın ileri gelenleri ile görüşür.⁹ Buğra, bu zor koşullarda bile yanlarında bulunan Doğu Türkistanlı gençlerin eğitimi için elinden geleni yapmaya devam eder. Dönemin Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın¹⁰ yardımları ile daha sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinde tuğgeneralliğe kadar yükselecek Mehmet Rıza Bekin'in¹¹ de aralarında olduğu 10 öğrencinin eğitim almak üzere Türkiye'ye gönderilmelerini sağlar.

Yaptığı görüşmeler sonucunda Hindistan'ın siyasi ortamının Doğu Türkistan bağımsızlık hareketine bir katkı sağlamaya uygun olmadığını anlayınca, ailesini Mekke'ye göndererek silahlı mücadele ve geri dönüşün çarelerini aramak üzere 15 silah arkadaşıyla beraber Hindistan'ın Doğu Türkistan sınırında yer alan Pamir bölgesine geçer. Bu esnada Abdullah Han Yarkendi adını kullanmaya başlar. Dağlık bölgede yaptığı faaliyetler ve istihbarat çalışmaları sonucunda, Doğu Türkistan'a gidiş yolunun Çin ve Rus askerleri tarafından tutulmuş olduğunu öğrenir. Hindistan'da alevlenmekte olan bağımsızlık hareketleri nedeniyle İngilizlerin de geri dönmeye izin vermeyeceğini anlayan Mehmet Emin Buğra, tek çare olarak Afganistan'a yönelir. Afgan hükümeti yürütülen görüşmeler sonucunda siyasi faaliyetlerde bulunmamak şartıyla Kabil'e gelmesine izin verir. Böylece yaklaşık sekiz yıl kalacağı Kabil'e yerleşir.

Kabil dönemi, Mehmet Emin Buğra'nın düşünce ve mücadele hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Kendisi bu dönemi şu şekilde ifade etmektedir:

Bu süre içerisinde, gerçek kimliğimi açığa vurmadan, çok sayıda siyasi ve diplomatik şahsiyetlerle, bilim adamlarıyla, yazarlar ve gazetecilerle tanıştım. Onların yardımıyla birçok Türkçe, Arapça, Farsça eseri okuma imkânı buldum. Dergi ve gazetelerden dünyadaki siyasi ve sosyal gelişmeleri izledim.¹²

Mehmet Emin Buğra'nın Kabil'de bulunduğu dönemde görüştüğü kişiler arasında kendisi üzerinde en çok etki eden kişi, dönemin Türkiye Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal olmuştur. Buğra'nın yanında olan, genellikle elçiliğe beraber giden Mehmet Rıza Bekin'in anılarında aktardığı şekliyle bu sohbetler haftada bir olur ve bazen sabahlara kadar sürermiş. Buğra'da Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesinde en büyük etkinin Esendal ve kütüphanesine ait olduğu söylenilebilir.¹³

Mehmet Emin Buğra, bu dönemde, liderlerinden olduğu millî bağımsızlık hareketinin arzu edilen sonuca ulaşmamasının nedenleri üzerinde düşünmekte, okudukları ve yaptığı görüşmeler sonucu elde ettiği bilgileri gözden geçirip, güncel siyasi konjonktürü tahlil ederek Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını elde etme bağ-

ŞARKİ TÜRKİSTAN TARİHİ

Şarki Türkistan'ın hadimi Muhammed Emin'in telifidir.

Şarki Türkistan Millî Birlik Cemiyeti'nin katkısıyla basıldı.

Bu kitabın her hakkı mahfuzdur.
Müelliften icazetsiz basmak ve tercüme etmek yasaktır.

TAKRİZ

Türkiye Cumhuriyeti Maarif-i Umumiye Müfettişi ve Afganistan Maarif Müşaviri İsmail Hikmet Bey'in³⁶ Kaleminden

[ii] Türk adını taşıyanlara hakiki bir müjde.

İşte bir Türk oğlunun eliyle kurulmuş ölmez bir Türk abidesi: *Şarki Türkistan Tarihi*. O, büyük Türk vatanının birçok Türk devletine bugüne kadar hemen hemen tamamıyla örtülü kalmış olan bir köşesi (Şarki Türkistan) bu değerli eser sayesinde bulutlardan sıyrılan bir güneş gibi gözlerimizin önünde parlıyor.

Bu muhterem, bu sevgili vatan bucağı hakkında belli başlı bir eser veren Mirza Haydar Duğlat vardı. Hindistan Türk İmparatorluğu'nu kuran o padişah-ı azim Babür Şah'ın yeğeni olan bu şehzadenin yazdığı bu çok kıymetli eserde maalesef ellere nadir geçen bir bedia-i tarih-i sanattı. İşte *Şarki Türkistan Tarihi*. [iii] O kıymettar incinin kıymettar bir eşi oluyor.

Hayatta tarihi yapanlar ve yazanlar vardır. Bunların her ikisinin ayrı ayrı ve hususi kıymetleri vardır. Fakat *Şarki Türkistan Tarihi* müellifi emîr-i muhterem Muhammed Emin Han, tarihi hem yapan hem de yazanın kendisi olması hasebiyle mesut ve kahraman bir Türk evladıdır. H. 1319 [M. 1901] senesinde doğup büyüdüğü, emelleriyle canlanıp elemeleriyle ağladığı ana vatanının kahramanlık hikâyelerini, fedakârlık efsanelerini daha ana kucağında iken ninni olarak dinleye dinleye ezber etmiş, yalnız dimağına değil, aynı zamanda yüreğine de kazımış olan bu vatanperver Türk, yaşı ilerledikçe onun ıstıraplarını kendi öz ıstırabı olarak duymuş, yaşamış ve yaşadıkça da onu bu ıstıraptan kurtarmaya sessiz, sedasız, içinden, yüreğinden ant içmiş bir kahramandır. Vect ve merak içinde geçirdiği gençlik neşeleri sonunda karşısına çıkan ilk fırsatı bile kaçırmayarak, elini o kahraman atalarından şan ve namus yadigârı olarak kalan yalın kılıca atmış, öz atalarının cenk ortağı, can yoldaşı, şeref arkadaşı olan Türk atına atlamış, ölmez atalarının kendilerine bıraktığı şan ve şeref destanlarına bir tekmile olan [iv] yepyeni şan ve şeref destanlarını da tarih sahifelerine evvela düşman kanıyla yazmış bir kahramandır. Her türlü hadisata göğüs germekten yılmayan bu azimkâr vatan evladı, elindeki kuvvetlerin kıyas kabul etmez derecede fevkinde düşmanlar ile uğraşmış, uğraşmış, uğraşmış, neticede kendisine iman ile bağlanan vatandaşlarını özledikleri ve gözledikleri zafer ve istiklal şerefine erişirmiş, onlara zevkini de tattırmıştır.

Ne yazık ki maksada erdikleri çağda tarih-i nasaz kendilerine çaresiz olmamıştır.

İşte o sevgili, o mübarek vatanı kanı ve canı pahasına korumak için can atan bu kahraman, bıkmamış usanmamış, neşelerini boş geçirmemiş, aynı aşkın, aynı ateşin heyecanı ile çalışa, çabalaya, yokluklar ve yoksulluklar içinde bıraktığı kılıcıyla kalemini kesmiş, vatanı için yeni bir harbe, yeni bir şeref ve istiklal mücadelesine girişmiş ve kazandığı zaferin abide-i ebediyesini dikmiştir. İşte o abide, bu *Şarki Türkistan Tarihi*'dir. [v] Dediğimiz gibi bu eserin ruhu taa çocukluğunun ruhuna nakış olan hikâye ve efsanelerden, şarkı ve ninnilerden ve nihayet bizzat yaşadığı ve yaşattığı canlı, hayati ve hakiki tarih sahifelerinden örülmüştür. Onun içindir ki canlı, onun içindir ki hayati, onun içindir ki hakikidir.

Kendisine bu kıymetli eserden dolayı teşekkürler ederken millettaşlarına da candan tebrikler göndermeye can atıyoruz.

Afganistan Maarif Müşaviri

Türkiye Cumhuriyeti Maarif-i Umumiye Müfettişi

İ. Hikmet

İmza

TAKRİZ

Darü'l-Muallimin Birinci Muallimi Muhterem Vatandaş ve Samimi Dostum Miyan Hasan Han³⁷ Kaleminden

[vi] Şarki Türkistan'ın hakiki milliyetçisi ve büyük mücahidi fazıl-ı muhterem “Muhammed Emin Han” Hazretlerinin vücuda getirdiği işbu kıymetli eserleri hakikaten Şarki Türkistan milleti için emsalsiz bir hediye ve sevinçli bir beşarettir.

Şüphesiz açıktır ki bunca kapsamlı ve mükemmel bir eserin yalnız bir zat tarafından toplanması ve telif edilmesi tahammülsüz zahmetler ve devamlı çalışma ve gayretler ile mümkün olabilir. Acaba! Bunca zahmet ve meşakkatlere tahammül ettiren bu kadar ceht ve ihtimamlara konu olan maksat ve duygular nedir? Fazilet göstermek veya şöhret kazanmak mı? Asla! Belki bu derece günler, haftalar, aylar ve yıllar meşgul olup, geçip giden ve hatta eseri bile kalmayan bu tarihî hadisatı ikinci defa canlandırtan ve birinci defa milletin tarih sahifelerine bu sezavar-ı iftihar hadiseler ile ziynet verdiren sevk ve temayüller fazilet göstermek veya şöhret kazanmak denilen heveslerden azade olan çok yüksek hedefler derecesindeki gayeler ve mefkûrelerdir. Bu sevk ve temayüller yürekte yerleşen vatan aşkı ve bütün ruhunu istila eden millet kaygısıdır. [vii] Bu zat, işbu derin temayüller ve esaslı hissiyat sebebiyle düşündüler ki; tarihi malum olmayan bir milletin sergüzeşt-i hayatı malum olmaz. Nasıl ki bir fert, şahsi hayatında hafızasız hiçbir nesneyi idrak edemez, onun gibi bir millet içtimai hayatında da tarihsiz hiçbir millî vakasını iyi düşünüp sahih neticeler çıkaramaz.

Geçmiş vakalar yalnız geçmişteki değerleri ile değil, belki o vakaların şu anki ve istikbaldeki hayatımız için çok mühim tesirleri olması nedeniyle fazlasıyla faydalı ve ehemmiyetlidir. Bir milletin uyanışı ve kendini tanıması için o milletin tarihçilerinin birinci amellerinden olanları ve bu yolda şayan-ı hayret hizmet gösterenleri yine tarihlerde malum ve aşikârdır.

Geçmiş hayatının tarihi malum olmayan bir milletin hâli, bir taraftan mazi karanlığı ve diğer taraftan istikbal meçhullüğü arasında perişan ve ihmal edilmiş olarak kalır. Çünkü bir millet şu anki ve istikbaldeki zorlukları, mazi-deki vakalar, macera ve tecrübeler vasıtası ile halledilebilir.

Bir milletin geçirdiği tantanalı devirleri, kurduğu saltanatları, gösterdiği yiğitlik ve gayretleri, aba-i ecdadlarının övünmeye değer maceraları, o milletin [viii] millî kültürü ve manevi gelişimi için en tesirli vasıtalarındandır.

İşte bu zat-ı muhterem bu eserin tedvin ve telifinde işbu mühim gayeleri düşünüp, bu yolda çekilen zahmetlere hiç aldırmadılar ve bu doğrultuda millî vazifelerinden çok önemli bir tanesini iyi bir surette ifa ettiler.

Binaenaleyh, işbu kıymetli eserin telif ve basımını bütün vatandaşlarımızıza tebrik eyleyip ve bu eseri okuduklarında yalnız geçmiş hikâyeleri okuyan olmayıp, belki bu tarihî vakaların her sahife, her fasıl veya her babını okuduktan sonra biraz millet ve vatan düşüncesi ile de meşgul olmalarını tavsiye ve arz ederiz.

Yarkendli Miyan Hasan

KİTABIN İÇİNDEKİ KONULAR³⁸

Haritalar

[xxxix] Muhterem okuyuculara malum olunsun ki tarihî vakaları okuyucunun gözüne nokta nokta gösterme ve her şüpheyi zail etmede harita gibi iyi hizmet eden nesne yoktur. Bunun için asri tarihçiler, kitaplarına lüzum gördükleri miktarda çokça haritalar ekleyip neşretmek usulünü tercih etmektedirler. Binaenaleyh, ben de bu kitaba 23 tane harita ekledim ve haritaları asri coğrafya mütehassıslarının haritalarından aldım. Okuyucular bu kitabın bir bap ve faslını okudukları zaman mezkûr bap ve fasla mahsus olan haritayı açıp ona bakarak okurlarsa çok faydalı olacaktır.

1. Harita: Türklerin Ana yurdu ve Umumi Muhaceret Devrindeki Hicret Yolları

2. Harita: Uygur Teşkilatı

3. Harita: Hun Devleti

4. Harita: Kuşhanlar Devleti

5. Harita: Siyenpi Tatar Devleti

[xl] 6. Harita: Topa Tatar Devleti

7. Harita: Juan-Juan Tatar Devleti

8. Harita: Ak Hun Devleti

9. Harita: Gök-Türk Devleti

10. Harita: Kutluk Devleti

11. Harita: Türkeş Devleti

12. Harita: Karluk Devleti

13. Harita: Doğu Uygur Devleti

14. Harita: Karahanlılar Devleti

15. Harita: Hıtay ve Karahıtay Devletleri

16. Harita: Çağatay Devleti

17. Harita: Duğlat Hanlığı

18. Harita: Saidiye Devleti
19. Harita: Kalmuk Devleti
20. Harita: Birinci, İkinci ve Üçüncü Çin İstilasası
21. Harita: Şarki Türkistan'da Üçüncü Umumi İnkılap
22. Harita: Şarki Türkistan'da Dördüncü Çin İstilasası
23. Harita: Şimdiki Millî İnkılabın Başlangıç Dönemleri

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

BU KİTABIN YAZILMA NEDENİ

[2] Şimdiki zamanımızın ıstılahında Şarki Türkistan ve Garbi Türkistan adları ile tanınan Orta Asya Türk yurdu her itibarla gayet ehemmiyetli bir ülkedir. Tarihî malumatın yetişmediği gayet uzun zamanlardan beri bu ülke, Türklerin yeri ve vatanıdır. Her şeyden önce dünyaya insanlık ve medeniyet dağıtan bu bölgedir. Kadim asırlarda ve Orta Çağ'da bu ülkede hayatını sürdüren Türk boylarının varlık ve tarihlerine dair binlerce sahife yadigârlar bıraktıkları açıktır. Ama ne yazık ki daha sonraki asırlarda Türkistan ahalişi fikir esareti ve ondan sonra siyasi esaret altında kalıp ezilmekteydi. Bu devirde bu milletin bütün varlığı gazezli kişilerin çıkarlarına feda edildiği gibi, tarihleri de müthiş bir esaret ve hıyanete uğrayıp önceki zamanlardan kalan tarihî eserleri yok edilmiştir. Bu eserlerin yerini bazı gazezli kişilerin uydurduğu efsane ve hurafeleri almıştır. Gerçi o devirde de Türkistan ülkelerinde çok sayıda âlim ve büyük yazar yetişmiş [K.2]³⁹ olsa da yaşadıkları devrin âdetine ve muhitin siyasi ortamına uydukları için kendi millî tarihlerine önem veremeyip başka konularda çok sayıda kitap yazdılar ve millî tarihleri hakkında dost veya düşman yazarların sözlerine tabi olup kendi ataları hakkında onlar ne yazdıysa gerçek olarak kabul ettiler. Gerçi o devirde yazılan *Tarih-i Reşidi* ve başka Türkistan tarih kitaplarını görüyoruz fakat bu kitaplar Türkistan'ın az ve sınırlı bir döneminin tarihî olayları hakkında bilgi veriyor. İran ve Çin gibi bazı komşu ve genellikle düşman olan milletlerin eski tarih kitaplarında Türkistan milletiyle ilgili tarihî malumat epey çok olsa da çoğunun içeriği kalem intikamı ve masaldan ibaret olup o kitaplarda güvenilir bilgi çok az bulunabilir. İslam tarihi kitaplarında sadece İslam dönemi ve ona yakın dönemlere ait bilgilere yer veriliyor ve Türkistan Türklerinin tarihinin [K.3] tamamını kapsamıyor. Şimdiki ilim ve araştırma çağında Avrupalı ve Amerikalı müsteşrikler Türkistan tarihini mümkün olduğu kadar araştırdılar. Jeoloji (yer katmanları bilimi), etnoloji (insan ırkları bilimi), antropoloji (insanın doğal tarihinin bilimi), etnografya (milletlerin kökenlerinin incelenmesi), epigrafi (eski kitapları okuma usulü), arkeoloji (tarihî eserleri araştırma bilimi) ve benzer bilim ve yöntemler aracılığıyla hiçbir tarihçinin zikretmediği, aslında hiç hayaline bile getirmediği tarihî bilgileri ortaya çıkardılar. Türkistan milletinün dünyanın en eski, en medeni ve en önemli milletlerinden biri olduğunu ispat ettiler. Avrupalı seyyah ve arkeologların (tarihî eser uzmanları) çabaları

ve çeşitli bilimsel araştırmaları sayesinde keşfedilen eserler ile Türkistan bölgesinde yaşayan Türk milletinin 10 bin yıldan daha uzun bir zamandan beri var olan çok eski ve insanı hayret içinde bırakan bir medeniyet ve tarihî şerefe sahip olduğu dünyaya malum oldu.

Fakat bu sözü edilen bilgilerin tamamı yabancı dilde yazılan eserlerin içindedir ve bunların hiçbiri müstakil veya külli olarak Türkistan tarihi niteliğinde değildir. Aslında bunların içinden yüzlerce kitap okuduktan ve çok zaman harcandıktan sonra Türkistan hakkında yeterli bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu zorluklar yüzünden Türkistan halkı atalarının nihaysiz şerefli tarihleri, gurur duyulacak kahramanlıkları, olayları ve heybetli hakanlık devletlerinden habersizdirler. Halkın içinde bazıları Türkistan'ı "tarihi henüz bilinmeyen ve esrarengiz bir memleket" olarak görüyor. Bazıları düşmanın kötü niyetli ve zehirli propagandalarına kanıp Şarki Türkistan milletini "diğer milletler gibi şerefli bir millet değil" diye vehmediyor. [K.4] Yaşanan çok açık bir musibet şudur ki düşmanlar veya düşman tarafından kullanılmak hastalığına müptela olmuş bazı insanlar, kendi çıkarlarını gözetip, eski ve yeni tarihimizi gizleyip milletimizi hiçbir zaman şerefli bir hayat görmemiş ve daima başkalarının elinde esir olarak yaşayan ve eskiden beri diğer milletlerin gerisinde kalmış bir millet olarak göstermeye gayret ettiler ve etmeye devam ediyorlar. Bugünlerde bazı yerleri Çin Tarihlerinden tercüme edilen ve bazı yerleri tamamen uydurma sözlerden ibaret olan *Orta Asya'nın Tarihi* adlı bir ihanet kitabı bastılar.

Ama bu kötü niyetli kişiler bir milletin tarihini gizlemenin güpegündüz güneşi gizlemek gibi imkânsız bir işe ahmakça teşebbüs etmekten başka bir şey olmadığını bilmiyorlar. İşte bu nedenlerden dolayı ulu vatanım ve aziz milletimin eski ve yeni tarihine ait doğru bilgileri toplayıp aziz milletime kendilerinin tarihteki konumlarını göstermek ve binlerce yıllık şeref ve azametlerini bildirmek vazifesini boynuma kutsal bir farz bilmekteydim. Şimdiki misafirlik hayatımda Kabil'de yaşadığım yıllardaki ferahlıktan yararlanıp elim geçirme imkânı bulduğum eski ve çağdaş kaynaklardan Şarki Türkistan'ın eski ve yeni tarihine ait bilgileri bir araya getirip, iki yıllık çalışma ile çok sayıda araştırma ve incelemelerden sonra işte bu kitabı hazırlayıp Şarki Türkistan lehçesi ile aziz milletime sundum. Gerçi bu kitap Şarki Türkistan gibi çok eski ve daima medeni bir hayat yaşayagelmiş bir memleketin ve Türk camiası gibi bütün dünyada en eski zamanlardan beri birinci sıradan mevki alagelmiş bir milletin tarihî bilgilerinden az bir kısmını anlatmaktadır. Fakat bu zamana kadar böyle bir kitap Şarki Türkistan'ın öz evladının kalemiyle yazılmadığı için bundan sonra milletimin içinden yetişecek [K.5] vatanseverlerin araştır-

maları için bir örnek ve tamamlamaları için bir başlangıç olacaktır. Yaşadığım yerdeki imkânsızlıklar ve eksiklikler yüzünden bu kitabın eksik ve kısır kalmasından dolayı özür diliyorum.

Muhammed Emin,
18 Nisan 1940

TARİHÎ MALUMATIMIZIN MEMBALARI

[7] Umumî Tarih:⁴⁰ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından çıkartılan 4 ciltlik kapsamlı bir kitaptır.

Türk Tarihinin Ana Hatları:⁴¹ Mezkûr Cemiyet'te telif edilen eski Türkler ve Orta Asya tarihidir.

Telfiku'l-Ahbar:⁴² Muhammed Murad Remzi'nin yazdığı Türk ve Tatar tarihidir.

Cin Tarihi'nin Türkçe Tercümesi: Tercümanı belli değil.

Muhadaratü Tarihi'l Ümemi'l İslamiyye:⁴³ Mısırlı âlimlerden Muhammed Hudari'nin eseridir.

Türk Şeceresi:⁴⁴ Hive Hanı Ebul Gazi Bahadır Han'ın eseridir

El-Fütuhâtü'l-İslamiyye:⁴⁵ Seyid Zeyni Dahlan'ın telifidir.

Tabakat-ı Salatin-i İslam:⁴⁶ İngiliz müsteşriklerden Stanley Lane Poole'un arkeoloji ilminden yararlanarak yazdığı gayet nefis ve misilsiz kitabın Farsça tercümesidir. Tercüman, İran âlimlerinden Abbas İkbâl'dir.

Düvel-i İslamiyye:⁴⁷ Stanley Lane Poole'un kitabının Türkçe tercümesidir. Burada yukarıdakinden daha fazla yararlı bilgiler vardır. Çünkü burada Rus âlimlerinden Profesör Barthold'un eserlerinden ve 30'dan fazla Doğu tarih kitaplarından alınan çok sayıda içerik vardır. Tercüme eden Halil Edhem Bey'dir.

[8] Dâ'iretü'l-Ma'âri-fi'l-Karni'l-Râbi'ü'l-Aşar-İşrin:⁴⁸ Mısır'ın en meşhur müelliflerinden Muhammed Ferid Vecdi'nin telifidir. Gayet kapsamlı 10 ciltlik bir kitaptır.

Ravzatü's-Safâ:⁴⁹ Mir Ahund Muhammed Hâvendşâh'ın telifidir. Meşhur umumi tarihtir.

Câmi'ü't-Tevârih:⁵⁰ Vezir Reşididdin Fazlullah'ın telifidir. Moğol tarihidir.

Târih-i Reşidî:⁵¹ Şarki Türkistan Duğlat Şehzadelerinden Muhammed Haydar Mirza Küregen'in telifidir. Şarki Türkistan'ın hususi tarihidir.

Târihu't- temeddüni'l İslâmîyye:⁵² Mısırlı müellif Corci Zeydan'ın telifidir.

Târih-i Sistân:

Bâbürnâme:⁵³ Zahiruddîn Muhammed Bâbü Padişah'ın eseridir.

El-Kâmil:⁵⁴ İbn-ül Esir el-Cezeri'nin telifidir. Umumi tarihtir.

Zeyn-ül-Ahbar:⁵⁵ Gerdizi'nin telifidir. Gazneliler ve Guriler ile ilgilidir.

Târih-i Beyhaki:⁵⁶ Gazneliler ile ilgilidir.

El-Yemini:⁵⁷ Ebu Nesir Abdulcabbar Utbi'nin telifidir. Gazneliler ile ilgilidir.

Câmi'ü't-Tevârih: Mevlevi Fakir Muhammed'in telifidir. Umumi tarihtir.

Târih-i Keşmir:⁵⁸ Muhammed Azam Keşmiri'nin telifidir.

Tarihçe-i Afganistan:⁵⁹ Encümeni Edebi'den çıkan H. 1311 Salnamesinin bir cüzüdür.

Tarihçe-i Asya: H. 1312 Salnamesinin bir cüzüdür.

[K.7] Dîvânu Lugâti't-Türk:⁶⁰ H. 5. asırda yaşayan Şarki Türkistanlı âlimlerden Kâşgarlı Mahmud bin Muhammed'in telifidir. Büyük bir Türkçe lügat ve edebiyat kamusudur.

[K.8] Temirlenk:⁶¹ İngilizceden Türkçeye tercüme eden Nedim Vefik Bey.

Eski Türk Yazıt ve Kitabeleri:⁶² Toplayan ve Tercüme eden Hüseyin Namık Orhun.

Târih-i Eminiyye:⁶³ Kuça Sayramlı, Musa Ahund'un eseridir ve yakın zaman olayları konusunda sahihtir.

Zamanımızdaki malumatlardan kendi gördüğüm ve mütevatir olarak işittiklerim .... [silinmiş]. Yukarıdaki kaynaklar bizzat ulaşarak yararlandığım kaynaklardır. Bunlardan başka aşağıdaki eski ve çağdaş kaynaklardan bazı mecelleler vasıtasıyla çok bilgiler edindim. *Britanya İslam Ansiklopedisi*, Barthold'un *İran Tarihi ve Coğrafyası*, Cüveyni'nin *Cihangüşası*, Sir Aurel Stein'in *Orta Asya Kalıntıları* adlı kitabı, Ahmed Refik Bey'in *Tarih-i Umumisi*, *Tarih-i Ferişte*, *Mecmuu'l-Ensab*, *Mücemü'l-Beladan*, *Tabakatu'l-Nâsrî*, *Müntehabu'l-Tarih*, *Avabü'l-Haribul Şecaa*.

TENBİH

Esasa giriş, yani *Şarki Türkistan Tarihi*'ne başlamadan önce tarihin mahiyeti ve genel insan tarihinin başlangıcı ve genel Türk tarihinin evveli hakkında bir miktar açıklama yapmayı gerekli gördüm. Çünkü Doğu Türkistan halkının bu konuyu bilmeye ihtiyacı olduğunu görüyorum. [K.9]

TARİHİN MAHİYETİ

Tarih ilmi, insan topluluklarının zaman ve mekânlarını gösteren ve onların hayatlarının niteliğini ve içtimai hâllerinin mertebesini doğru bir şekilde bildiren ilimdir. Tarih ilmi, insani ilimlerin en önemlilerindedir. Çünkü bu ilim ile her kişi kendisinin insanlık silsilesindeki yerini ve kendi milletinin toplumdaki mertebesini bilir. Dünya milletlerinin düşüşünün, sevinç ve sıkıntılarının sebep ve nedenlerini bildiren ve geçmişteki insanların olaylarından ibret aldırın bu yolla her insanın kendisini veya milletini veya bütün insanlık âlemini gelecekte mutlu etmenin yollarını gösteren ilim, işte bu tarih ilmidir.

Âlimler, tarihi ikiye ayırırlar:

1. Genel Tarih
2. Özel Tarih

İlki, dünya milletlerinin hepsinin veya çoğunun tarihini anlatır. İkincisi, yalnız bir millet, kabile, ülke, şehir, kişi veya önemli bir olayla ilgili bilgiler anlatmaktadır.

TARİHİN KAYNAKLARINA BİR BAKIŞ

Tarihin ilk bilgileri bugünkü ilim ve gelişme asrında aşağıdaki kaynaklarından alınmaktadır.

1. Sahih Rivayetler: Rivayetin sahihliğinin göstergeleri şunlardır: Rivayetin mütevatir veya meşhur olması. Rivayetin illetinde çok ihtilaf olmaması. Ravinin tarihçi olması veya tarafsız olması. Ravinin yalancı olmadığına tecrübe edilmiş ve biliniyor olması. [K.10] Rivayetin aşağıdaki kaynaklara uygun olması, zaman ve mekân açısından birbirine aykırı olmaması.

2. Coğrafya: Coğrafyanın daima tarihin bütünleyicisi olduğu, biraz tarih okuyan herkesin malumudur. Çünkü bir insan topluluğunun dünya üzerinde hangi yerde olduğu ve o yerin durumu, iklimi, denize uzaklık veya yakınlığı, suları, bitki örtüsü ve hayvan yetiştirme kapasitesi ile o topluluğun tarihi arasında güçlü bir ilişki vardır. Ve yine bir milletin hangi milletlerle iktisadi, içtimai ve siyasi ilişkiler kurduğunu bilmek lazımdır. İşte bunların hepsi coğrafya ile bilinir.

3. Eski zamanlara ait millî, dinî, siyasi ve sosyal kitaplar, lügat, sözlük ve edebî eserler.

4. Eski sanat eserleri.

5. Eski şehirler ve yerleşim yerlerinin izleri ve kalıntıları.

6. Abideler, heykeller ve kitabeler.

Önceki zamanlarda tarihî kaynaklar sadece rivayet ve edebî eserlerdi. İki yüzyıldan beri tarih ilmi çok fazla gelişti. Rivayet ve edebî eserlerde hiç bulunmayan doğru ve değerli bilgiler ortaya çıktı. Sahih ve muteber tarih kitaplarında yazılan bir sürü rivayetin tahkik ve tetkik sonucunda rivayet konumundan çıkıp efsane ve masal oldukları sabit oldu. Dünya tarihinde hiç tanınmayan bir sürü milletin tarih âleminde gayet önemli konumlarının olduğu ortaya çıktı.

İşte bu müthiş değişim ve gelişmelerin sebebi coğrafya ilminin olağanüstü bir şekilde ilerlemesi, inkişafı ve eski yazılı eserlerin araştırılması, jeoloji ve arkeoloji âlimlerinin ve [K.11] çalışmalarının artması, bilimsel seyahatler, kazılar sonucunda ele geçen eski sanat eserleri ve keşfedilen şehir, yerleşim yerleri ve benzerlerinin günden güne artmasıdır.

UMUMİ İNSAN TARİHİNİN BAŞI

İnsanın yaratılışı ve dünyada hayatının başlangıcının tarihi henüz tam olarak bilinmeyen bir meseledir. Bunu bilebilmek için tarihçiler her zaman değişik yollar denediler fakat hiçbiri tatmin edici bir sonuç vermedi. Herkesten önce Yahudiler, Hz. Âdem'in yaratıldığı zamanı tayin ettiler ve buna göre insanın yaradılışına bugün H. 1358 [M. 1939/1940] itibarıyla 59.445 yıl oldu dediler. Yahudiler, bunu insan tarihinin başlangıcı olarak kabul ettiler. İslam tarihçilerinin bir kısmı bunu kabul etse de hakikati araştıranlar bunu İsrailiyat olarak değerlendirip semavi veya başka güçlü bir delile dayanmayan efsanevi inançtan ibaret olduğu için kabul etmediler. Bu araştırmacılar bu konuyu belli olmayan bir mesele olarak gördüler. Çağımızdaki bilimsel araştırmalar ve keşifler sonucunda insanın dünyaya gelişinin başlangıç tarihinin çok uzun olduğu ispat edildi ama kesin ve şüphesiz bir tarih daha keşfedilmedi. Elhasıl bundan on binlerce yıl önceki zamanlarda yeryüzünde insanın olduğu şüphe götürmez bir meseledir. Onun için tarihçilerin araştırma ve keşifleri neticesinde insanlığın kadim tarihi hakkında ortaya çıkan bilgileri aşağıda beyan edeceğiz. İnsanlığın dünyadaki yaşam dönemleri öncelikle ikiye ayrılır:

- a) Tarihten önceki asırlar,
- b) Tarih asırları.

[K.12] Tarihten önceki asırlar demek, insanların kendi olayları ve durumlarını yazmaya başladığı zamandan önceki dönemler demektir. Tarihî asırlar demek, insanların kendi olaylarını ve içtimai durum ve menkıbelerini yazmaya başladığı çağdan sonraki çağlar demektir.

Bundan yaklaşık iki yüzyıl önce tarihten önceki insanlar hakkında tarih biliminin bilgisi sadece Kur'an ve Tevrat'ta anlatılan peygamber kıssalarından ibaretti. Bilindiği gibi bu bilgiler, eski insanların az bir kısmının dinî durumlarını anlatan çok sınırlı ve az bilgilerdir. Yaklaşık 200 yıldan beri ilmî yöntemlerle yaygın olarak yapılan kazı ve keşifler neticesinde elde edilen savaş ve ev eşyaları, ev, şehir ve diğer abatlık kalıntıları ve oradan çıkan ve sanat eserlerinden tarihten önceki insanlar hakkında epey geniş bilgi elde edilip, dünyanın her yerinde yaşayan eski insanların hayat tarzı, medeniyet oluşturma yöntemleri, medeniyette gelişim gösterdikleri dönemler, sanat, bilim ve diğer içtimai durumları hakkında gayet açık ve sağlam bilgiler elde edilmekte-

dir. Jeoloji ve arkeoloji uzmanları bu eserlerden, insanların yukarıda anlatılan dönemlerinin zamanını yaklaşık olarak bilebilmektedirler.

İşte böylece eski insanların tarihine ait rivayetlerinin doğrusu yanılsından, masal ve hikâyeler, tarihî bilgiden ayrıldı. Bilim, masal karanlığından kurtulup apaçık ve şüphesiz bir şekilde ortaya çıktı ve tarih bilimi günden güne genişledi. Zamanla daha yeni bilgiler keşfedilmektedir. Sonuç olarak bütün çağdaş tarih kitaplarında tarihten önceki asırlara ait yazılan ifadeler genellikle bu eski kazı ve keşiflerden alınan değerli bilgilerdir. [K.13] Tarih çağları, padişahlar ve önemli şahsiyetlerin yaptığı işler veya iktidarı veya ilmi olarak unutulmaması amacıyla taşlara veya maden ürünlerine, bina ve abidelere yazılan veya oyulan yazı, isim, resim veya taştan yapılan heykellerin ortaya çıktığı zamandan başlamaktadır.

Bunların dünyanın her tarafında aynı anda ortaya çıkmamış olduğu tabii ki herkes tarafından bilinmektedir. Günümüzde kazı ve keşiflere göre, bu konuya herkesten önce başlayanlar Sümer, Hitit, Elam ve diğer Türk kavimleridir. Mısırlıların bu işe Türklerle aynı zamanda veya bir süre sonra başladıkları bilinmektedir. Ama Mısırlıların bu işte tuttıkları yolların düzeni ve kesintisiz birbirine bağlı eserler bırakmalarını göz önüne alan tarihçiler, Mısırlıların bu işe başladıkları zamanı tarih çağlarının başlangıcı kabul ettiler. Mısırlıların kitabeler şeklinde ortaya koydukları eserlerinin en eskisi milattan önce 5 bin yıl öncesi bir zamana aittir. Bu yüzden tarihçiler, tarih çağlarının başlangıcını milattan önce 5 bin yıl olarak belirlediler. Tarih çağlarını âlimler dörde ayırmaktadır:

1. İlk Çağ veya Kurun-u Evvel: MÖ 5.000'den M. 395'e kadar
2. Orta Çağ veya Kurun-u Vusta: M. 395'ten M. 1493'e kadar
3. Yeni Çağ veya Kurun-u Ahir: M. 1493'ten 1789'a kadar
4. Yakın Çağ veya Kurun-u Hazır: 1789'da başlamaktadır. [K.14]

TARİHTEN ÖNCEKİ ASIRLAR

Tarihten önce yaşayan insanların yukarıda anlatılan eserlerinden bilinen ve takribi olarak ortaya çıkan yaşam dönemleri üçe ayrılır:

- a) Yontma Taş
- b) Cilalı Taş
- c) Maden Devri

Yontma Taş Devri

İnsanlar, eski dönemlerde gayet basit ve sade bir yaşam sürüyorlardı. Hayvanları avlayıp etini yiyor ve derisini örtünüp sıcak ve soğuktan korunuyorlardı. Birbirleriyle kavga ve savaş da yapıyorlardı. Bu hayat tarzı doğrultusunda insanlar kolay avlanmak, insan ve yırtıcı hayvanlardan oluşan düşmanlarına karşı savunma yapmak için çok tesirli silahlar üretmek ihtiyacını hissedip, sonunda taş ile yontarak çakmak taşından tokmak ve çomak, daha sonraları balta ve hatta mızrak ucu yaptılar. Ama bu eşyalar epey kaba ve basit idi. İnsanlar uzun zaman bu şekilde yaşadılar. İşte bu yaşam dönemine tarih ıstılahında Yontma Taş Devri denir.

Bu dönemdeki insanların yaşam standartları çok düşüktü çünkü ev ve yapı inşa etmeyi, giyecek dokumayı veya dikmeyi ve ziraat yapmayı bilmiyorlardı. Dağlarda, mağaralarda ve ağaçların kovuklarında yaşıyorlardı. Geceleri uyuyan hayvanları avlayıp yiyorlardı. Bitkilerin köklerini de yiyorlar ve hayvanların derilerini örtünüyorlardı. Av, toprak [K.15] ve su için savaşıyorlardı. .... [silinmiş] ve bir yerde uzun durmayı av ve otlak arayıp sık sık göç ediyorlardı. Yalnız veya bir hanelik aileler şeklinde yaşıyorlardı. Ama ateşi bulmuşlardı. Ateş yakıp ısınmayı, yemeklerini ateşte pişirmeyi, geceleri ateş yakıp meskenlerini aydınlatmayı ve yırtıcı hayvanları ateşle ürkütmeyi biliyorlardı. Bu devir içinde insanlar, hayvan kemiklerinden hançer, bıçak ve ziynet eşyaları yapmayı keşfettiler. Bu devrin başlangıcının hangi tarihte olduğu kesin olarak belli değildir. Ama jeoloji ve arkeoloji uzmanlarının tarihî eserlere dayanarak yaptığı çeşitli tahminlerine göre bu devrin başlangıcının bundan 10 bin ila 50 binyıl arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtilafın sebebi, dünyadaki insanların bu hayat dönemine girme ve gelişerek, ondan çıkmasının aynı zamanda olmayıp, arka arkaya ve birbirinden öğrenerek meydana gelmesidir. Tarihî eserlerin zamanlarının farklılaşmasından kaynaklanan fark nispidir.

Cilalı Taş Devri

İnsanlar taştan eşya yapmakta gitgide ustalaşmış, çakmak taşından ince ve güzel eşyalar yapıp, zımpara taşına sürtüp, pürüzsüzleştirip ve parlatıp kullanmaya ve satmaya başladılar. İşte bu döneme, Cilalı Taş Devri denmektedir. Bu devirde insanların hayat tarzında çok sayıda gelişme ve değişimler meydana gelip, hayvanların hayatından tamamen farklı bir hayat tarzı derecesine ulaştı. Bu devirde insanların bazıları göçmenlik hayatını bırakıp, birkaç neslin bir arada yaşadığı bir topluluk, yani kabile şeklinde yerleşik hayata geçip medeniyetin [K.16] ilk basamağı olan içtimai hayata adım attılar. Bu içtimai hayatın en önemli farkı, insanların bir taraftan ziraat yapmayı öğrenip, diğer taraftan hayvanları evcilleştirip, geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayıp av eti ve otların köklerini yemeyi bırakmalarındadır. Ayrıntısı şudur: Günümüzde tahıl denilen ve insanlığın ektiği buğday, arpa ve diğer bitkiler, eski zamanlarda yeryüzündeki vahşi bitkilerdendi. At, deve, koyun, inek, keçi ve bütün evcil hayvanlar, diğer vahşi hayvanlar gibi önceleri vahşiydi. İnsanlar ilk önce buğdayın önemli bir gıda olduğunu fark edip, onu yetiştirmeyi öğrenerek ekip yemeye başladılar. Diğer tahılları da arka arkaya keşfettiler ve ziraatı kolaylaştırmak için akarsuların kıyılarında geniş tarım alanları açtılar. İşte bu hayatın yaygınlaşması ve gelişmesi, bu hayatı tercih eden insanları göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeye mecbur etti. Yine insanlar, hayvanların uysalları olan at, deve, eşek, koyun, inek ve keçileri yakalayıp, terbiye edip evcilleştirerek kendi ihtiyaçları için kullanmayı öğrendiler. Demek ki insanlar, bu hayata girer girmez mal ve mülk sahibi oldular ve bu mal ve mülkten yararlanma, onları koruma ve arttırma hırsı ortaya çıktı. Doğal olarak bu amaçları elde etmek için insanların birbirlerine yardım etmesi ve ortak çıkar ve hakları kabul edip bir içtimai teşkilat oluşturması gerekti.

Bu devirde insanlar, ev ve kurganlar inşa etmeye başladılar. Bu ilk evler çok sade ama epey korunaklıydı. Yani damları taştan ve üstü yassı taşlardan yapılan küçük hücrelerdi. [K.17] Bu hücrelere dolmen⁶⁴ deniliyordu. Bu dolmenlerin zamanımıza kadar bozulmadan gelen örnekleri dünyanın her tarafında çokça keşfedildi. Kurganlar ise taştan inşa edilen geniş damlardan ibaretti. Bu inşaat işleri epey hızlı gelişti. İnsanlar, taş baltalar ile ağaçları kesip binalarının üstünü ağaç ile kapatmayı ve geniş evler inşa etmeyi öğrendiler. Gitgide yan yana evler ve kurganlar inşa edip küçük küçük şehirler ortaya çıkardılar. Bazı kabileler, eşkıyaların gece saldırılarından, hırsızlık ve yağmadan korunmak için göllerin içine, sahillere yakın ağaçlardan kesilen binlerce kazık

ve kütükler üzerinde yapılan evler inşa ettiler. Bu evlerden sahile gündüzleri açıp geceleri topladıkları köprüler yaptılar. O zamanların en müstahkem ve güvenli kaleleri bunlardı. Bazı göllerde bu çeşit kalelerden 20 bin kazık üstüne inşa edilen bir kale keşfedildi. Taş baltalarla büyük ağaçları kesip böyle bütün bir kabileyi içine sığdıran ağaç kaleleri inşa etmek gayet zordur. Ama o zamanlardaki insanların bu yeni icat ettikleri sosyal hayata olan heveslerinden veya ihtiyaçlarından doğan gayret ve çabaları o zorlukları yendi.

Taştan ilkel saban veya ağaçtan zirai aletler yapma, ineği sabana koşma, at, deve ve eşeği taşıma ve binek amacıyla kullanma, bu devirde icat edilen işlerdir. Cilalı Taş eşyaları yapmak zor bir iş olduğu için Cilalı Taş Devri'nde yontma taş eşyaları da kullanılıyordu. Aslında maden devrinde de ta demir keşfedilinceye kadar her iki tür taş eşyalar kullanılmaya devam etti. Ama tarihçiler, devirleri belirlemek için taşları cilalama sanatı icra edilen [K.18] zamandan itibaren Cilalı Taş Devri ve madenlerin keşfedildiği vakitten sonraki dönemi de Maden Devri diye adlandırdılar.

Maden Devri

İnsanlık âlemi hayatını yukarıda anlatıldığı gibi taş aletleri ile temin ediyordu. İnsanlar bu aletleri yapmak ve onu ihtiyaçları için kullanmakta çok zorluk çekiyorlardı. Sonunda yeryüzünde ve toprak altındaki maddelerden saf hâlde yaratılan altın ve bakır (mis) madenlerine rastladılar. Deneme yanılmayla bu madenleri ateşte eritip istedikleri şekilde eşyalar yapmanın mümkün olduğunu anladılar. Bu altın ve bakırı bütün insanlardan öncü Orta Asya'da Türkler keşfettiler ve bu keşfin günümüzden yaklaşık 11 binyıl önce olduğunu sabit olduğu aşığıda anlatılacaktır.

Gümüş ve demir gibi diğer maddelerle karışık yaratılan madenleri daha sonra keşfedip, o maddelerden ayırıp çıkarmayı öğrendiler. İnsanlar, altından ziynet eşyası, bakırdan kılıç, süngü, bıçak ve başka silahlar, ziraat aletleri ve başka eşyalar yaptılar. Fakat bakır, fazla dayanıklı ve sağlam olmadığı için Yontma Taş ve Cilalı Taş aletlerini kullanmayı bırakmadılar. Sonunda insanlar, gelişme yolunda ileriye doğru bir adım attılar. Yani bakırı kalay ile karıştırıp, eritip daha güçlü bir filiz, yani tuncu ortaya çıkarmanın yolunu keşfettiler. Tunç, bakırdan çok daha dayanıklı olduğu için insanlar bütün silahları ve aletleri tunçtan yapmaya başladılar. Gerçekte Maden Devri, bu tunç zanaatının yaygınlaştığı zamanda başlar fakat kalay, bakıra göre az bulunan bir maden olduğu için tunç [K.19] elde etmek kolay değildi. Tunçtan yapılan aletler, insanların ihtiyaçları için yeterli değildi. Bu yüzden Tunç Devri'nde taş aletleri

kullanmayı tamamen terk etmemişlerdi. İnsanlar sonunda demiri keşfettiler. Bu madeni eritmek ve başka maddelerden ayırmak, bakır ve diğer madenlere göre çok daha zor bir işti. Fakat bu madenin her şeyi yapmaya uygun olması, dayanıklılığı ve ondan yapılan silahların keskinliği ve bu madenin dünyanın çoğu yerinde bulunması kolay olduğu için insanların ilgisi arttı. Zaman geçtikçe yukarıdaki zorlukları yenip yeteri kadar demir elde ettiler ve bütün silah, tarım aleti ve sağlam olması gereken her şeyi demirden yaptılar ve taş aletlere ihtiyaçları kalmadı. Bakır, tunç, altın, gümüş ve diğer madenleri uygun işlerde kullandılar. Günümüzdeki bilimsel araştırmalar ve keşiflere göre demiri bütün milletlerden önce keşfeden ve kullanan Türklerdir. Daha sonra dünyaya yayılıp bütün insanlara demirden yararlanmayı öğrettiler. Maden Devri'ni tarihçiler üçe ayırıyor:

- a) Bakır Devri
- b) Tunç Devri
- c) Demir Devri

Genel insanlık tarihinin başlangıcı konusunda bu kitapta anlatılmasını gerekli gördüğüm kısım bu kadardır. Daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler ayrıntılı genel tarih kitaplarına müracaat etsinler.

TÜRKLERİN ANA YURDU

Şarkiyat ilminin en eski rivayetleri olan Çin, Hindistan, İran tarih ve din kitapları ile Orta Çağ'da yazılan Arap ve İslam genel tarih kitaplarının ittifakına göre bugünkü ıstılahta [K.20] Doğu ve Batı Türkistan diye adlandırılan yurtların tarihi, dünyanın en eski ve son derece önemli tarihlerindedir. Bu rivayetlerin ittifakı ile sabit olan diğer bir mesele, batıda Hazar Denizi ve Yayık (Ural Nehri), kuzeyde abatlığın sonu, doğuda Japon Denizi ve güneyde Sarı Nehir (Huang He), Himalaya Sıradağları ve Ögüz (Amuderya),⁶⁵ Karakurum Çölü ile çevrelenen geniş ve verimli bölgeler daima Türk yurduydular ve bu bölgelerde Türklerden önce hiçbir kavmin var olduğuna dair bir rivayet yoktur. Çağdaş araştırma ve kazılar sonucunda ortaya çıkanlara göre Türklerin ana yurdunun kısaca tanımı şudur: Türklerin ana yurdu, Asya kıtasındadır. Asya kıtası batıda Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz ve Avrupa; kuzeyde Buz Denizi ve doğuda Büyük Okyanus, güneyde Hint Denizi'nden oluşan sınırlarının içindeki büyük bir yeryüzü parçasıdır. Bu kıtanın doğu ucunda Büyük Okyanus kıyısındaki Mançurya ve Kore ülkeleri vardır. Onun güneyinde yarım daire şeklinde Büyük Okyanus'a girip giden Çin kıtası vardır ve kıtanın güneydoğusunda Sumatra, Java ve Filipin Adalarının arasına uzanıp duran Hindînin Yarımadası vardır. Güneyde bir üçgen gibi Hint Denizi'ne uzanan Hint Yarımadası vardır. Batıda Fars Denizi (Basra Körfezi), Kızıldeniz ve Arap Denizi arasına giren Arap Yarımadası (Ceziretü'l-Arab) vardır ve onun kuzeyinde Akdeniz ve Karadeniz arasına giren Anadolu Yarımadası vardır ve onun kuzeyinde Asya'ya bitişik olan Avrupa kıtası görünür. Avrupa, coğrafya terminolojisinde beş kıtanın biri olarak sayılsa da gerçekte ayrı bir kıta değildir. Aslında Asya'nın batı ucudur.

Asya'nın doğusundan batısına doğru uzanan Orta Asya yaylaları, Asya'nın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu yaylaların yüksekliği ve genişliği orta kısımlarında heybetli bir noktaya ulaşır. Bu orta kısımlar Himalaya Sıradağları, Hazar Denizi ve Baykal Gölü arasındadır. Buralar dünyanın en yüksek ve en geniş yaylalarıdır. [K.21] Başlı göğede degen dağlar ve korkunç kumluk çöller, heybetli ormanlar, su boylarındaki yemyeşil güzel abatlıklar, bu orta kısım yaylalarında birbiri ardı sıra yan yana durur. İşte bu tarif edilen Orta Asya yaylası da doğuda Kadirgan (Kingan) Dağları, kuzeyde Baykal Havzası ve Altay Dağları boyunca İdil (Volga) Nehri ve batıda Hazar Denizi, güneyde Hindukuş, Pamir, Karakurum ve Karangu (Kunlun) Sıradağları ve Sarı Nehir ile

Kadirgan Dağlarına ulaşan bir çizgi içindeki bölge, Türklerin ana yurdudur.* İşte bu bölge, tarih öncesi eski dönemlerden bugüne kadar Türk yurdudur ve Türk kavimleri bu bölgeden dünyanın her yerine göç edip dünyayı abat ettiler.

---

* 1. Harita'ya bakınız.

TÜRK TARİHİNİN EVVELİ

Türk tarihinin evveli demekten kastım, Türklerin kimin evladı olduklarını ve sıralı soyağaçlarını anlatmak değildir. Çünkü bu konuda İslam tarih kitaplarında ayrıntılı bilgiler olsa da o bilgilere henüz doğru diyemeyiz. Aslında bunlar İsrailiyattan veya Moğol millî efsanelerinden alınan rivayetlerdir. Onun için benim amacım, ilmî araştırmalar ve tarihî bilgiler kılavuzluğunda Türkler hakkında edindiğimiz en eski bilgileri zikretmektir. Jeoloji (yeryüzü katmanları bilimi) ve arkeolojinin (tarihî eserler bilimi) araştırmaları ve bilimsel kazılar sonucunda keşfedilen bilgilere göre günümüzden 12 bin yıl öncesinde Türk ana yurdunun, günümüzdeki gibi çölleri çok ve nüfuzu az değildi. Aslında o zamanlarda Tanrı Dağları tamamen buzdağı olup bu dağdan dört tarafa yüzlerce nehir akardı ve güneydeki Karangu Sıradağlarından (Kunlun) da şimdi [K.22] künden kaç kat büyük akarsular akıp günümüzdeki Taklamakan'ı baştan aşağı suluyordu. Aral ve Balkaş Gölleri gibi çok sayıda iç deniz vardı. Lop Göllerinin şimdikinden dört beş kat daha geniş ve deniz kadar büyük olduğu açıkça bellidir. İşte bu sebeplerden bu bölgelerde hiç kumluk ve çöl yoktu. Bu bölgelerde her türlü maden ve bitki vardı. Ayrıca çok sayıda vahşi hayvan yaşıyordu.

İklimin bu şekilde abatlık ve medeniyete uygun olması sayesinde Türkler, bütün dünyadaki insanlardan daha önce medeniyet sahasına adım attılar. Başka yerlerdeki insanlar dağ ve uçurumlardaki mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşarken, yani Yontma Taş Devri'nde oldukları zamanlarda Türk ana yurdunda Taş Devri sona erip Bakır ve Tunç Devri'ne girilmişti. Yani Türkler, bu madenleri keşfedip, savaş ve tarım aletleri yapıp, altından ziynet eşyaları hazırlayıp kullanmaktaydı. Hatta bunlarla ticaret yapacak kadar ilerlemişlerdi. Yaylalardaki vahşi buğday, arpa ve ekilebilir bitkileri ve tohumları keşfedip ziraat yapmayı öğrenip su kenarlarında geniş tarım arazileri, mahalle ve şehirler meydana getirmişlerdi. At, deve, eşek, koyun ve ineği evcilleştirip gerekli yerlerde kullanıyorlardı. Şehir ve kurganlar abat olmuştu. Çömlekçilik zanaatı çok yaygın ve gelişmişti. Onun için Taklamakan ve Gobi Çölü'nün her noktasında seyyahların dikkatini ve hayretini çeken çok sayıda çömlek bulunmuştur. [K.23]

Türklerin Maden Devri'ndeki Medeniyet ve Bilimsel Eserleri

Türklerin ana vatanlarında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan eserler şunlardır: Günümüzde Çince Da Gobi ve Türkçede Şamu Çöl denen Moğolistan ve Kuzey Çin arasındaki çöllerde, Taklamakan, Kızılıkum ve Karakum Çöllerindeki günümüzde hiçbir canlı mahlukatın yaşaması mümkün olmayan yerlerde çok sayıda akarsu, nehir ve su kanallarının izleri, ziraat alametleri, şehir ve kent kalıntıları, taş, bakır, tunç, demir, dökme ve çömlek keşfedilmiştir. Bu bölgelerin eski zamanlarda tamamen abat ve o yerlerde yerleşik olan Türklerin gelişmiş bir medeniyete sahip oldukları da şüphesizdir. Bilim adamları bu abatlık ve medeniyetin karanlığa mahkûm olmasının ve sakinlerinin göç etmesinin eski zamanlarda olduğunu tespit ettiler ve bu eserlerin yaşının en az dokuz bin yıl olduğunu tahmin ettiler. Hazar Denizi'nin doğusunda Aşkabad ve Merv şehirlerinin arasındaki Anav⁶⁶ adlı yerde yapılan kazı sonucunda çok değerli medeniyet vesikaları çıktı. Bu kazı heyetinin reisi Pumpelly⁶⁷ bu medeniyetin tarihini günümüzden 11 bin yıl öncesi olarak hesapladı. Amerikalı bilim adamı bu vesikaları samimi ve tarafsız olan bir âlim gözüyle inceledikten sonra Türk ana yurdundaki madencilik ve zanaat medeniyetinin milattan önce dokuz binde ve günümüzden 11 bin yıl öncesinde olduğunu, Türk yurtlarındaki madenciliğin diğer yerlerden bin yıl önce başladığını ifade ve ilan etti. Altay Dağlarının eteklerinde ve Güney Sibirya'da keşfedilen Türk kurganlarından çıkarılıp, Moskova ve Leningrad müzelerine götürülüp saklanmakta olan Türk sanat eserleri iki kısımdır. Bir kısmı Tunç, bir kısmı Demir Devri'ne aittir. Tunç Devri'ne ait olanlar şunlardır: Kılıç (bu kılıçların çoğunun kabzası hayvan suretindedir), ok ucu, bıçak, süngü, orak, makas, balta, iğne, delici aletler, toka, üzenge, gem, kazan ve tava. Bu eşyaların tamamı tunçtan yapılmıştır. [K.24] Boncuk, düğme, bilezik, ayna ve muhtelif hayvan suretinde yapılan ziynet eşyaları. Bu eşyaların bir kısmı tunçtan, çoğunluğu altındandır.

Demir Devri'ne ait olanlar şunlardır: Balta, delici aletler, bıçak, ok ucu, kılıç, süngü, zincir, çakmak, gem, üzenge, saban, orak, her türlü büyük küçük toka, kemer süsleri ve diğer aletler. Bu eşyaların tamamı demirdendir. Bu devire ait altın, bakır ve kemikten yapılmış ziynet eşyaları vardır. Moskova ve Leningrad'da, bu anlatılan eşya ve aletleri gören kişinin milattan önceki asırlarda yapılan eşyalar olduğuna hiç inanası gelmiyor. Çünkü bu eşyaların yapılışındaki güzellik, incelik ve onu yapan ustaların hüneri şayan-ı hayrettir. Bu eşyaları gören kişi onları bugünkü medeni şehirlerde yapılan eşyalar zan-

ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN HUSUSİ TARİHİ

“Türk Tarihinin Başlangıcı” başlığı altında zikredilmesini gerekli gördüğüm malumat bitti. Şimdi umumi Türk tarihinden bahsetmeyi bırakıp Şarki Türkistan'ın hususi tarihine başlayacağız. Tarihî malumatlara girmeden önce Şarki Türkistan'ın coğrafi vaziyetini kısaca gözden geçirmeyi faydalı gördüm. Çünkü tarihin kılavuzu coğrafyadır.⁷⁶

Şarki Türkistan'ın Kısaca Coğrafyası

[U-37] Şarki Türkistan, Asya kıtasının ortasında geniş bir ülkedir. [U-38] Dünya haritasındaki yeri, 42.25 ila 49.30 kuzey enlemleri ve 73.35 ila 96.46 doğu boylamları arasında olup doğuda Çin ve Moğolistan, kuzeyde Sibirya, Kazakistan ve Kırgızistan, batıda Özbekistan ve Afganistan, güneyde Keşmir ve Tibet ile komşudur.

Toplam Yüz ölçümü	1.640.000 km²
Bunun içinde Taklamakan Çölü	445.000 km ²
Kumul Çölü	50.000 km ²
Altay Çölü	56.000 km ²
Altışehir'deki Çöllere	55.000 km ²
Elverişsiz ve buzla kaplı dağlık bölgeler	155.000 km ²
[Toplam]	761.000 km ²

Bu kısımlar, insan veya hayvanların yaşaması için uygun olmadığı için iktisadi açıdan faydasız bölgeler olarak değerlendirilmektedirler. Geri kalan 879.000 km²'nin 1.066.416 hektar veya 10.795 km²'si tarım alanıdır. 620 km² şehir ve diğer yerleşim yerleri olarak değerlendirildiğinde kalan 867.775 km²'lik kısım yayla ve ormanlık alanlardan oluşmaktadır. Demek ki tarım arazileri ile şehir ve yerleşim yerleri, ikinci kısmın sadece yüzde 1,5'lik küçük bir kısmını teşkil etmektedir. Bu ikinci kısım, yurdumuzda daima yaşanmakta olan kuraklık nedeniyle gittikçe azalmaktadır.

Nüfus: Şarki Türkistan'da bugüne kadar bilimsel usullere uygun bir nüfus sayımı yapılmamıştır. 1945'te yapılan sayımın sonucunda nüfusun 4.010.925 kişi olduğu ilan edilmişti. İktisadi Kalkınma Bakanlığı tarafından 1947'de yapılan sayım ve araştırmalar, genel nüfusun 4.879.708 olduğunu göstermektedir. Bu sayım ve araştırmalar, tam bir istatistiki kıymete sahip değildir. [U-39] Gerçek nüfusun bundan fazla olduğunda şüphe yoktur. Ama şimdilik elimizdeki bütün imkânları kullanarak ulaştığımız bu sayıyı esas kabul etmekten başka çaremiz yoktur. Onun için bu sayıya istinaden aşağıdaki rakamları göstereceğiz.

Millet	Nüfusu	Yüzde Oranı
Uygur	3.374.717	69.40
Kazak	930.195	19.22
Kırgız	64.625	1.50
Özbek	16.219	0.33
Tatar	10.888	0.24
Tacik	15.227	0.31
Bu altı Türk oymağının toplamı	4.411.971	91.00
Çinli	241.029	4.40
Tungan	108.547	2.06
Moğol	63.327	1.31
Şibe	16.043	
Sulan	7.921	
Mançu	6.214	
Rus	24.646	
Bu dört millet		1.23
Türk olmayan bu 7 millet toplam	467.737	9.00

Yurdumuzun (11.315 km²) abat kısmında 3.800.000 kişi yaşamaktadır. Km²'ye 336 kişi düşmektedir. Yayla ve ormanlık (867.775 km²) kısımda 1.078.608 kişi yaşamaktadır. Her on km²'ye 13 kişi düşmektedir.

Dağlar: Büyük sıradağlar şunlardır:

[U-40] **Pamir Dağları:** Yurdumuzun batı sınırında olup Orta Asya dağlarının anası olarak değerlendirilmektedir. En yüksek yeri Tagdumbaş,⁷⁷ 6.218 metre yüksekliktedir.

Karakurum Dağları: Pamir'den başlayıp yurdumuzun güneybatı sınırını oluşturmaktadır. En yüksek yeri deniz seviyesinden 8.548 metre yükseklikte olup dünyada ikinci sıradadır⁷⁸ (Everest'ten 229 metre alçaktır).

Karangu Dağlar: Pamir'den başlayıp yurdumuzun güney sınırını kaplamaktadır. En yüksek yeri Muztag Ata,⁷⁹ 7.371 metredir.

Altın Dağ: Karangu Dağ'dan 82 derece kuzeydoğuya uzanarak Çin'e ulaşmaktadır. En yüksek yeri olan Kökkır⁸⁰ Dağı 4.068 metredir.

Tanrı Dağları (Tiyenşen): Pamir'den başlayıp, Batı ve Kuzeybatı Türkistan ve Kırgızistan arasında sınır görevini yerine getirip, Han Tanrı zirvesinden başlayarak yurdumuzu Güney ve Kuzey olarak iki kısma ayırıp doğuya doğru uzayıp gitmektedir. En yüksek yeri Han Tanrı,⁸¹ 7137 metredir.

Kurug Dağları: Tanrı Dağlarından Başegim'de ayrılıp güneydoğu tarafına uzanmaktadır. En yüksek yeri Elisen Dağı,⁸² 2.554 metredir.

Cungarya Aladağ: Gulca vilayetinin kuzeyinde olup Şarki Türkistan ile Kazakistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. En yüksek yeri Kökatan [?] 2.800 metredir.

Tarbagatay Dağları: Çöçek vilayetinin kuzeyinde olup Kırgızistan sınırındadır. En yüksek yeri Saur Muztag, 3.662 metredir.

Altay Dağları: Altay vilayetinin kuzey ve doğusunda olup Türkistan, Kırgızistan ve Moğolistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. En yüksek yeri Beluç, 4.540 metredir.

Önemli Nehirler Şunlardır:

Tarım Nehri: (Yabancılar hatalı bir şekilde "Tarım" demektedirler) Türkistan'ın [U-41] en uzun nehri olup 910 kilometre uzunluğundadır. Karakorum Dağlarından başlayıp Tarım (Lop) Göllerine dökülür. Hoten, Yarkend, Aksu, Çerçen ve Konçi Nehirleri ile Altışehir bölgesindeki nehirler, Tarım Nehri'nin başlıca kollarıdır.

İla: (Yabancılar "İli" der) Tanrı Dağlarından başlayıp Balkaş Gölü'ne dökülür. Suyunun bolluğu bakımından ilk sırada yer alır.

İrtiş: Altay Dağlarından başlayıp Kuzey Buzdenizi'ne dökülür.

Başka çok sayıda akarsu olsa da önemli olanları yukarıdakilerdir.

İklim: Mutedil olup en yüksek sıcaklık, güneydeki düz yerlerde 38 derece, kuzeydeki düzlüklerde 32 derece, deniz seviyesinin altında olan Turfan bölgesinde 44 dereceye kadar yükselir. Büyük sıradağların eteklerinde sıcaklık daha düşüktür. Daima kar ve buz kaplı yüksek yerlerde sıcaklığın sıfırın üstüne çıkışı çok nadirdir. Hava sıcaklığı güneydeki düzlüklerde -16, kuzeydeki yerlerde ise -26 dereceye kadar düşebilmektedir.

Yağış: Kar ve yağmur, güneydeki düzlüklere çok az yağar. Yıl boyunca hiç yağış almayan yerler de vardır. Ama sıradağlarda ve kuzey vilayetlerinde yeteri kadar yağış vardır. Yıldan yıla kuraklık artmaktadır.

İktisadi Vaziyet: Şarki Türkistan, diğer Asya ülkeleri gibi bir ziraat memleketidir. Önemli mahsuller; arpa, pirinç, mısır ve diğer tahıllar ile yağları çıkarılan bitkiler, üzüm, elma, nar, incir, kayısı, şeftali, armut, ceviz, badem ve mutedil iklim bölgelerinde yetişen diğer yemişler. Bunlar haricinde kavun, karpuz, kabak ve diğer bitkiler ihtiyacı karşılayacak kadar yetişmektedir. [U-42] Diğer iktisadi gelir kaynağı hayvancılık olup at, inek, koyun, keçi, deve, eşekten ibaret 18 milyon hayvan vardır.

Madencilik: Altın, gümüş, bakır, kurşun, volfram, molibden, arsenik, kü-kürt, grafit ve diğer madenler çokça bulunur. Fakat bazı madenler hâlen eski usullerle açılıp işletilmektedir ve çoğu toprak altındadır.

Zanaat: Türkistan'da ham madde epey bol olsa da bugüne kadar makineye dayalı modern sanayi kurulmamıştır. Olsa da çok azdır. El sanatları ve kısmî makineyle yapılan zanaatlar ipekçilik, dokumacılık, dericilik, kilim ve halı dokumacılığı, kuyumculuk ve diğer basit zanaatlardan ibarettir.

Ticaret: Dış ticaret, Çin, Sovyetler Birliği, Pakistan ve Hindistan ile olup satılan mallar ipek, pamuk, yün, deri, canlı hayvan, dokuma ürünler ve kuru yemiştir. Satın alınan mallar ise çeşitli makine, otomobil, giyecek, ilaç, boya, çay, ziynet eşyaları ve diğer işlenmiş ürünler. İç ticaret, güney vilayetlerinin el işçiliği mallarını kuzey vilayetlerine götürüp satmaktan ibaret olup çok önemlidir.

ŞARKİ TÜRKİSTAN'IN TARİHÎ DÖNEMLERİ

Şarki Türkistan'ın tarihini üç döneme ayırıyoruz:

1. Türk, İran, Hindistan ve Yunan rivayetlerine göre Şarki Türkistan'ın kadim tarihi.
2. Hun Devleti'ne katılımdan İslam dönemine kadar.
3. Şarki Türkistan hanlarının İslam'ı kabul edişinden bugüne kadar.

Birinci Dönem: Rivayetler ve Edebî Eserlere Göre Şarki Türkistan'ın Kadim Tarihi⁸³

[U.45] Türkistan'da milattan çok asırlar önce büyük bir devletin varlığını, rivayetler, edebî eserler ve çağdaş araştırmalar ispat etmektedir. Fakat bu devletin bir ya da birkaç tane mi olduğu, ne zaman, nasıl ve ne şekilde kurulduğu, ne gibi değişimler geçirdiği, hangi çağda ve neden yıkıldığı hakkındaki rivayet ve edebî materyallerin eksik ve birbirine zıt oluşu, bu rivayetlerin tutarsızlığı, üstelik elimizde çok az arkeolojik malzeme bulunması ve bunların hâlâ bilimsel incelemeden geçmemiş olması göz önünde tutulduğunda, bu kadim Türk devleti hakkında çağdaş bilimin kabul ettiği bilgiler henüz daha ortaya çıkmamıştır. Öyle olsa da Türkistan'ın bu dönemine ait materyallerden elde edilen malumatın kıymeti, İran "Pişdadiler" hikâyelerinden, Hindistan'ın Vedalarından, Çin'in Beş İmparatorlar ve Üç Hanedan dönemlerine ait hikâyelerden, Eski Roma ve Eski Yunan efsanelerinden çok daha üstündür. Çünkü bu milletlerin tarihlerinin başlangıcı [U.-46] olarak kabul edilen bu hikâyelerin, akılla bağdaşmayan hurafe ve efsaneler ve tabiat kanunlarına uymayan mübalağa ve hayalî tasvirler ile dolu olduğunu görmekteyiz. Hâlbuki Türkistan'ın en eski dönemlerine ait malumat ve materyallerde böyle şeyler bulunmaz. Onun için ulaşabildiğimiz materyallerden aldığımız malumatımızı kısaca muhterem okuyucularımıza arz edeceğiz.

İran kaynaklarına göre: Milattan 2000 küsur yıl önce Türkistan'da Turan Devleti adlı büyük bir devlet vardı. Bu devlet, İran Devleti ile büyük savaşlar yaptı. Milattan çok asırlar önce İran ve bütün Batı Asya'yı ele geçirip, 28 yıl sonra mağlup olarak Türkistan'a geri çekildi. Yani 28 yıl İran'da hâkimiyet kurmuştu. İran, padişahlarından Feridun ve Menuçehr dönemlerinde Türk Afrasyab (Türkistan padişahı) ile daima savaş hâlinde olup, Nevzer zamanında Afrasyab 400.000 Türkistan askeri ile İran'a girip, Nevzer'i öldürüp İran'ı almıştı. 12 yıl hüküm sürüp İran'daki kıtlık ve isyan nedeniyle geri dönmüştü. Zav ve Keykubad, kendi zamanlarında Türkistan Padişahı Arfasyab'a karşı koyup onu geri çekindirmişlerdi. Keykavus'un zamanında Afrasyab'a haraç verip bağlılık ve dostluk gösterecekler de daha sonra araları bozuldu ve çok kan döküldü. Afrasyab, Keykavus'un oğlu Siyavuş'u önce damadı yapsa da daha sonra öldürdüğü için iki padişah arasında çok sayıda savaş yaşandı. İran

askerleri Afrasyab'dan Siyavuş'un öcünü alamayıp sonunda gönderdikleri casusları aracılığıyla Siyavuş'un Türkistan'da bulunan oğlu Keyhüsrev'i kaçırdılar. Keyhüsrev, İran tahtına oturduktan sonra babasının öcünü almak için MÖ 540'ta Afrasyab'a savaş açıp mağlup oldu. İkinci savaşta birkaç muharebeden [U.47] sonra MÖ 529'daki bir meydan savaşında Afrasyab, İran askerlerinin kurduğu bir tuzaktan atılan okun isabet etmesi sonucu öldü ve Keyhüsrev, Türkistan'ın batı kısmını Oratepe'ye kadar işgal etti. Bu şehre, Keyhüsrev adı verildi. Yunan kitabelerinde Cyropolis olarak geçer.

Bu olaydan sonra Türklerin birliği dağıldı. Fakat Keyhüsrev'in ele geçirdiği yerlere sürekli akınlar yapmaktan geri durmuyorlardı. Lehasp⁸⁴ döneminde Türkler, birliklerini yeniden tesis edip İran askerlerini Amuderya'nın batısına sürdüler. Lehasp, bütün hayatı (İran rivayetlerine göre 120 yıl) boyunca Türklerle karşı savunma yapmak için Belh şehrinde geçti. Daha sonra Türkistan Padişahı Ercasp,⁸⁵ İran'a hücum edip Lehasp'ı öldürdü ve onun yerine tahta çıkan Guştasp, Ercasp'a haraç ödeyip İran'ı ona tabi olarak yönetti.

Daha sonra İran'da ateşperestlik dinini ortaya çıkaran Zerdüşt'ün teşviki ile Guştasp, Ercasp'ı bu dine davet etti, Ercasp, buna çok kızdı ve aralarında uzun süre devam eden savaşlar başladı. Ercasp, Guştasp'ı mağlup edip, kızlarını rehin alıp Türkistan'a götürdü. Sonunda Guştasp'ın oğlu İsfendiyar, Ercasp'ı ve devlet adamlarını bir suikast ile öldürdü. Bundan sonra İskender'in İran'ı işgal edişine (MÖ 330) kadar Türkler, İran'a saldırabilecek kadar güçlü bir devlet kuramadılar. Görülüyor ki bu iki binyıllık süre içinde Türkistan hakanları, Afrasyab olarak geçmektedir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki İran rivayetlerine bakıldığında bu Afrasyab'ın tek bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Herhâlde Keyhüsrev dönemindeki Harezmi Meydan Savaşı'nda ölen Türkistan hakanının adının İranlılara göre Afrasyab olduğu açıktır. Ondan öncekilere Afrasyab demek, aktaranların hatası olsa gerek.

[U.48] Yunan rivayetlerine göre: Meşhur Yunan tarihçi Herodot'un (Herodotos MÖ 485-425) yazdıklarına bakılırsa, batıda Tuna Nehri ve doğuda Türkistan içlerine kadar uzanan sahada "İskit" Devleti vardı. İskit Devleti'nin Hakanı Bartatua'nın oğlu Madyas, MÖ 653'te İran'a sefer düzenleyip, o dönemdeki İran'ın Med İmparatorluğu'nun Kralı Siyaksares'i mağlup edip İran'ı ve Batı Asya'yı işgal etti. O bölgede 28 yıl hüküm sürdü. Siyaksares, Madyas'a itaat ederek konumunu muhafaza etmekteydi. MÖ 625'te Siyaksares, bir ziyafette Madyas ve komutanlarını sarhoş edip onları öldürdü. Başsız kalan İskitler, Siyaksares'in saldırılarına karşı koysalar da dağıldılar ve mağlup olarak İskit diyarına geri döndüler.

Asurlardan kalan yazıtlarda şöyle denmektedir. Esarhaddon (MÖ 681-669) döneminde kuzeydeki karanlık dünyadan gelen Kimmerler, Kafkas Dağlarını aşmış hiçbir engel ile karşılaşmadan Anadolu'yu işgal ettiler. Bunların arkasından Aşguzailer (Yunanca İskit) Kafkasya'nın doğusuna hareket edip Batı İran ve Asur diyarının (Irak) çoğunu ele geçirdi ve çoğu yeri harap etti. Asur kralı, daha sonra İskit Kralı Ishpaka'yı öldürdü.

İran Kralı II. Darius'un (MÖ 425-405) doktoru olan Tarihçi Ctesias'ın aktardıklarına göre Kiros (Keyhüsrev), İran'ın doğu sınırında bulunan ülkelerdeki kahraman ve savaşçı halkları hâkimiyeti altına almak için büyük bir ordu ile doğuya sefer düzenledi. Beş veya altı yıl süren kanlı savaşlar yaptı. İlk önce Baktria'ya (günümüzdeki Belh, Meymene ve Kataghan) saldırdı. Buralar [U-49]-in halkına Yunanlar "Dahi" derlerdi. Bu halk, Kiros'a karşı sert karşılık gösterip savaştılar fakat daha sonra Kiros'un Med Kralı Astyages'in torunu olduğunu öğrendiklerinde, kendileri ile aynı ırktan olan Med kralının torunu bizdendir diye ona tabi oldular. Dahiler, kadim Turan halklarından. Daha sonra Majjana (Horasan), Uvarazmiya (Harezmi) ve Sogdiana (Buhara ve Semerkand) bölgelerini aldı. İran ordusu Yaksart (Sirderya) boyunca ilerledi. Kiros Orta Asya'dan gelecek saldırılara karşı koymak için bu bölgede birkaç tane şehir inşa ettirdi. Bu şehirlerin içinde en önemlisi Yaksart'ın (Sirderya) en stratejik geçiş noktasının karşısında bulunan Kuruşhana (Yunanca Cyropolis) şehriydi. Günümüzdeki Oratepe⁸⁶ şehrinde. Bu hadiseler, MÖ 546-539'da gerçekleşti.

Meşhur Yunan filozofu Sokrat'ın talebelerinden Xenophon'un (MÖ 430-323) rivayetlerine göre: Daha sonra Kiros, doğudaki (bugünkü Şarki Türkistan) kadim Turan halkı olan kahraman Sakalara saldırdı. Savaşta Sakaların Hakanı Amurgiz, Kiros'a esir düştü. Böylece Kiros, Sakaların memleketini ele geçirdiğini düşündü. Amurgiz'in hanımı Sparatra, dağılan Saka askerlerini toparlayıp 300.000 erkek ve 200.000 kadından oluşan 500.000 kişilik bir ordu ile Kiros'a hücum ederek Kiros'un çok sayıda askerini öldürdü veya esir aldı. Kiros, geri çekilmeye ve sulh yapmaya mecbur oldu. Kiros'un sulh teklifini kabul eden Sparatra, İran esirlerini geri verip Amurgiz'i tutsaklıktan kurtardı ve Kiros'a haraç verip savaşlarda asker göndermeyi kabul etti. Ondan sonra Kiros'un fetih orduları içinde en kahraman taburları Saka askerleri oluşturdu.

Herodot'un aktardığına göre Yaksart'ın (Sirderya) doğusundaki Massagetler, Kiros'un imparatorluğuna ait bölgelere saldırıyorlardı. [U.50] Kiros, bu saldırıları sulh yolu ile durdurmak için Massagetlerin lideri Tomris Hatun ile evlenmek istedi. Tomris, bu talebi hakaret ile reddetti. Kiros, bu hakaretin öcünü almak için Massagetlerin ülkesine saldırdı. Massagetlerin komutanı,

Tomris'in büyük oğlu ve veliahdı Spargapises idi. Savaşta Spargapises yaralı olarak esir düştü. Bu esareti ar bilip intihar etti. Oğlunun akıbetine çok içeren Kraliçe Tomris, büyük bir ordu ile Kiros'a saldırdı. Herodot'un aktardıklarına göre bu savaş, o zamana kadar benzeri görülmemiş derecede kanlı bir savaş oldu. İlk önce karşılıklı ok atışları yapıldı. Oklar bittikten sonra yalın kılıçlarla savaş başladı. Savaş uzun süre hiçbir tarafın üstünlüğü olmadan devam etti. Sonunda Massagetler kesin bir zafer elde etti. İran askerlerinin büyük bir kısmı savaş meydanında öldü, az bir kısmı kaçıp kurtulabildi. Ölümler arasında Kiros'un cesedi bulundu. Tomris, Kiros'un başını kestirip kanla dolu bir tuluma koydu. "Ben yaşıyorum ve ben zafer kazandım. Sen oğlumu hile ile elimden aldın, seni kana doyuracağım," diyerek öcünü aldı. Kiros'un ölümü MÖ 529'dur.

Ctesias'ın aktardıklarına göre: I. Darius, 800.000 asker ile Anadolu'ya geldi, oradan İstanbul Boğazı'na köprü yaptırmak için geçip Balkanlar üzerinden Tuna ve Don Nehirleri arasındaki İskitlere saldırdı. Fakat İskitler bütün ekinlerini ve yaylalarını ateşe verip, kuyularını kapatıp, o geniş yurtlarını bir çöle dönüştürüp uzaklara gittiler. Bu yüzden açlık, susuzluk ve bulaşıcı hastalıklar çeken Darius'un askerleri arasında çok ölen oldu. Sonuçta Darius, bu seferde çok zayıf ve yaralı olarak geri döndü. Ama Darius'tan yadigar kalan "Behistun Yazıtları"nda bu seferden bahsedilmez. Türkistan'daki Sakalara karşı bir sefer düzenleyip Sakaları itaat altına aldığından söz etmektedir.

Herodot'un beyanına göre; İran İmparatorluğu, en geniş sınırlarına I. Darius'un (MÖ 521-485) şehinşahlık yaptığı dönemde ulaşmış olup, batıda Mısır, Yunanistan, Suriye ve Anadolu bu imparatorluğunun sınırları içinde olduğu gibi doğu sınır ise Yaksrat (Sirderya) idi. Buna göre o çağda İran ve Yunanlar tarafından Saka olarak adlandırılan Türkistan ahalisinin batı kısmında yaşayanları İran boyunduruğu altına düşmüş olsa da doğu kısmı bağımsız idi.

Xenophon'un aktardıklarına göre: İran Şehinşahı Artaserhas'ın vefatından imparatorluk İskender tarafından yıkılana kadar (MÖ 384-359) Sakalar, bu imparatorluğa tabi olmayıp bağımsız ve dost bir hanlık idi. MÖ I. asırda yaşayan Yunan tarihçi Diodoros'a göre III. Darius tahta çıktığında İran'ın doğu sınırı Oxus (Amuderya) idi. Bu, Sakalar bağımsızdı demektir.

Makedonyalı büyük cihangir İskender, İran'ı aldıktan sonra Saka ülkesine (Türkistan) saldırsa da Sakalar çok kahramanca karşı koyduğu için İskender, Sakaları kendine bağlamaya çalışmanın tehlikeli olacağını anladı. Onun için Sakaları kendine dost ve müttefik yapmak için Sogdiana (Buhara ve Semer-

kand) Hakanı Oxyartes'in kızı meşhur Roksana ile evlendi. Böylece Sirderya kıyılarına kadar ilerleyip, Cyropolis'i (Oratepe) sınır karakolu yapıp geri döndü. Gitmeden önce kahraman ve usta okçu Sakalardan atlı bir birlik oluşturdu.* [U-52]

Hindistan rivayetlerine göre:

Hindistan'ın mukaddes kitaplarında, "Sakadupa'da (İskit memleketi) Turuşka adlı halk meskundu," diye yazılıdır. Hindistan'ın milattan önceki çağlarına ait tezkirelerde Turuşkaların, Turan Padişahı Feridun'un evladı olduğunu ve bunların hanı olan Efrasyab'ın Hindistan'ı da yönettiği ve Semerkand'da öldüğü yazılıdır.

Hindistan'daki Udaipur hanlarının şecerelerine bakılırsa, en eski ataları Turuşka'dan gelen "Bappa" adlı bir kahraman imiş. Bappa, Udaipur'a gelip devlet kurduktan sonra memleketine dönmüş ve oğlu Human, bu devletin hanı olmuş. Udaipur hanlığının hükümdarları bugüne kadar Kuman'ın evladı manasına gelen "Human" unvanını kullanmaktadır.

Aurel Stein tarafından neşredilen *Rajatarangini* adlı Keşmirliilerin kadim şecere kitabında Hindistan'da yaşayan padişahlardan Kuşka, Huşka ve Kanişka'yı açıkça Turuşka padişahları diye yazmıştır. Bunlara Çin tarihlerinde "Yueci" ve Hint tarihlerinde Saka denmektedir (milattan önceki devirlerde devlet kuran).

X. yüzyılın en büyük tarih, coğrafya ve fizik bilgini Ebu Reyhan Biruni, meşhur Kanişka'dan bahsederken ona Kanişka yerine "Kanık" demektedir. Bundan anlaşılıyor ki bu büyük hükümdarın asıl adı eskiden beri Türklerde hem şahıs ismi hem de oymak adı olarak kullanılan "Kanık" idi. Asya dilleri içinde farklı özelliklere sahip Sanskritçede (Eski Hint dili) kelime yapısı nedeniyle bu Türkçe ismin değiştirilerek "Kanişka" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bizim dilimizin kelime yapısı Çince'den farklı olduğu için Çinliler, bize ait hiçbir kelimeyi değiştirmeden söyleyemezler. [U-53] Mesela Muhammed'e "Mu Ha Me Di", Tursun'a "Tu Ar Sun", Kâşgar'a "Ka Şi", Hotten'e "He Ti An" derler.

Yine Ebu Reyhan Biruni'nin bu kelimenin asıl telaffuzunu göstermesi, Hindistan'ın eski tarihî kayıtlarındaki başka isimlerin de gerçek telaffuzunu bulmamız için bize yol açtı. Biz de bu yolda ilerleyip "Turuşka" kelimesinin aslının Türk, Huşka sözünün "Öyük" veya "Höyük" ve Küşka'nın ise "Küyük" olduğunu cesaretle iddia edebiliyoruz.

* Xenophon'un rivayetinde İskender'in Sirderya'dan geçip geri dönüşüyle ilgili hiçbir sebep gösterilmiyor. Aşağıda *Divânu Lugâti't-Türk*'ten alınan rivayetten İskender'in geri dönüş sebebi açık olarak anlaşılmaktadır.

DİZİN

A

- Abbas İkbâl 36
Abdi Niyaz Bey 462, 463
Abdulahad Mahsum 20, 483
Abdülkerim Buğra 19, 21, 22
Abdullah Ahund 327, 411, 412, 414, 416, 449
Abdullah Buğra 16, 484
Abdullah Han 12, 17, 299-302, 305, 310
Abdullah Han Yarkendi 17
Abdûlmelik 132, 143, 172
Abdurehim Ötkür 21
Abdurrahman Hazret 329, 335-337, 341, 346-347
Abdurrahman Paşa 336, 339, 340
Abdülkerim Buğra 483
Afganistan 7, 17, 27, 28, 37, 65, 76, 83, 93, 105, 107-110, 116, 127, 170, 198, 208-209, 221-222, 230, 232, 234, 243, 252, 286, 287, 299, 305, 324, 327, 438, 439, 451, 461, 468, 482-485, 488, 491
Afrasyab 71, 72, 76, 77, 79-81, 83-85, 492
Afyon Savaşı 324, 326, 494
Ahmed Mirza 250, 252, 254, 255, 259
Ahmed Refik Bey 37
Ahmet Can Kasımî 18
Ahnaf 125, 131, 135, 489
Ahsi 255, 256, 260, 285
Akdağlı 312, 313, 318
Akdeniz 47
Ak Hun 8, 31, 109, 116, 117, 120-121
Aksu 11, 13, 55, 67, 88, 91, 103-105, 108, 130, 153, 165, 168, 205, 213, 234, 240, 246, 249-252, 258, 261, 270, 271, 274, 275, 288-291, 295, 298, 300, 303, 305, 323- 324, 329, 332, 337, 349, 352, 355, 357, 359, 360-361, 388, 392, 408, 414, 415, 424, 425, 432, 439, 444-446, 449, 450, 454, 455, 456, 460, 462, 486, 487
Ak Sungur 116
Alaça Han 11, 258, 260-261, 274, 275, 285, 310
Alan Goa 119
Algu 221, 222
Ali Şir Nevai 265
Ali Tekin İlig Han 171-176, 179, 182-186, 188
Alma Ata 222, 246, 253, 262, 286, 289, 355
Almalık 213, 220, 221, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 234, 236, 237, 240, 241, 245, 250, 251, 269, 310
Alman 158, 159, 370, 493
Alparslan 187, 188
Alp Er Tonga 77, 79, 83, 85
Altay 13, 18, 47, 50-52, 54-55, 62, 65, 67, 82, 85-86, 88, 111-115, 119, 123, 126, 137, 139, 140, 147, 148, 150, 151, 155, 157, 158, 166, 176, 177, 186, 190, 204, 211, 220, 222, 241, 243, 244, 248, 251, 263, 300, 304, 309-312, 355, 365, 392, 393, 406, 420-423, 425, 435, 460, 463, 467, 482, 483, 491, 492, 496
Altay Dağları 47, 67, 82, 112-113, 166, 186, 211
Altay dergisi 18
Altay Neşriyatevi 18
Altındağ 52
Altınorda 217, 223, 231, 238, 239, 241, 282, 283
Altışehir 53-55, 65, 67, 88, 102, 103, 107, 111, 113, 125, 142, 150-153, 163, 165, 179, 194, 195, 216, 219, 221, 222, 226, 236, 241, 261, 264, 266, 269-272, 276, 278, 285, 286, 293, 300, 301, 303-306, 309, 311-314, 317, 319, 321, 324, 329, 356, 359-360, 366, 379, 407-409, 420, 421, 424, 425, 427, 431, 436, 439, 442, 444, 445, 463
Altuntaş 175, 184-186
Altun Yaruk 158
amban 324, 368, 377
Amritsar 17
Amuderya 47, 54, 72, 74, 86, 92-94, 108, 112, 115, 116, 121, 125, 132-133, 144-146, 170-176, 179, 180, 187, 206, 209, 230, 233,

- 239, 486, 488, 490
Amul 145, 170, 490
Amurgiz 73, 85
Amursena 311, 312, 317
Anadolu 47, 73-74, 150, 241, 242
Anau 486
Anav 50
Angatur Bey 238, 239, 241, 242
Ankara 19, 482-484
Anluşen 152
Apak Hoca 12, 263, 302, 349, 493
Aral 49, 112, 147, 166, 218, 248, 282, 322
Aral Gölü 112, 147, 166, 218, 238, 248
Arkeoloji 33, 49
Arslan Bey 171, 184
Arslan Han 177, 178, 180, 183, 185, 189, 312
Arslan Yabgu 180, 184, 213
Artbaşı 236, 243, 245, 275, 276, 293, 463
Artuş 167, 276, 380, 446, 463, 481, 495
Asur 73, 77, 139, 488
Asya 33-34, 36-37, 45, 47, 59, 61, 65-67, 71-73, 75, 76, 78, 83-86, 89, 97, 120, 121, 124, 135-138, 150, 165, 195, 198, 216, 217, 238, 266, 304, 471, 476, 486, 489, 494
Aşağı İli 20, 291, 331, 354, 355, 367
Aşkabad 50
Aşur Bey 347, 358, 360, 361
Atalık Gazi 341, 342, 349, 350
Aurel Stein 37, 75, 487
Avar Devleti 122
Avarlar 115
Avrupa 21, 47, 53, 58, 97, 98, 107, 115-117, 120-122, 158, 159, 198, 282, 283, 309, 319, 323, 356, 370, 377, 471, 490
- B**
- Bâbür 37, 493
Bâbür Şah 27, 252, 253, 256, 265, 274, 275, 286, 287, 294, 299, 493
Bagadur Han 92
Bagraş 51, 333
Bagraş Gölü 51, 88, 333
Baktria 73, 93, 104, 107-109, 115, 116, 121
Bakü 482
Balasagun 78, 166-168, 176-180, 191, 193, 194, 205-208, 210-213, 218, 220
Balkaş 49, 151, 165, 166, 190, 241, 251, 290, 318, 322, 348, 355
Balkaş Gölü 67, 151, 165, 166, 190, 241, 251, 290, 318, 355
Baltistan 273, 295-297, 490, 492
Ban Chao 104, 105, 108, 111
Barhan Buğra Han 166
Barköl 96, 104, 111, 120, 125, 130, 147, 150, 163, 190, 212, 221, 235, 242, 251, 311, 312, 327, 329, 334, 355, 403-405, 421
Barlas 227-229, 247
Barsgan 77, 168, 194, 218, 291, 492
Barthold 36, 37, 181, 244, 492
Basmil 136, 155
Basra Körfezi 47
Başegim 67, 156, 353, 439, 444
Batı Türkistan 16, 47, 54, 62, 94, 95, 102, 109, 115-117, 120, 125, 126, 131, 135, 140, 145, 147-149, 151, 157, 167, 168, 170, 179, 181, 186, 188, 189, 192, 195, 198, 203, 205, 206, 209, 210, 212, 217, 220-223, 225-230, 232-235, 238, 239, 241-243, 248, 249, 252, 253, 258, 265, 266, 269, 281, 282, 287, 301, 304, 347, 361, 368, 441, 471, 492
Batlamyus 82, 85, 86, 88
Baykal Gölü 47, 155
Baykent 132, 133, 135, 145, 157
Bedehşan 107, 116, 121, 127, 131, 146, 291, 294, 299, 318-319, 488
Be-devlet 349, 355
Beğçek Bey 229-231
Beg Kulu Bey 356-360, 364
Begtüzün 172
Behistun Yazıtları 74
Bektieff 449, 450, 456, 460
Belh 72, 73, 93, 107, 109, 121, 131-133, 146, 171, 172, 174, 175, 180, 208, 220, 230, 233, 250, 488
Beşbalık 55, 88, 147, 150, 156-158, 163, 169, 190, 194, 211, 212, 217, 221, 222, 243, 249, 251, 252, 261, 262, 264, 285, 288, 290, 300, 301, 304, 310, 312, 321, 323
Beyazıt Bey 227-229
Beyhaki 37, 177-179, 181, 485
Bezeklik 88, 159, 215, 216, 490
Bilge Han 136
Bilge Kağan 141, 142, 164
Biruni 75, 76, 83
Bizans 121, 137, 140
Boksör Ayaklanması 370
Bolşevik 378, 461
Böğü Kağan 152, 157
British Museum 51, 216
Buda 62, 109, 110, 138, 141, 157, 159, 242, 290, 310, 490
Budizm 157, 159, 168, 215, 489
Buhara 73, 75, 77, 95, 107, 127, 132, 134, 136, 145-146, 167, 170-173, 175, 177, 180, 182, 184, 192, 193, 206, 220, 225, 234, 238, 239, 250, 254-256, 258-259, 275, 281, 282,

327, 348, 353, 481, 491-493, 495
 Buka Han 76, 83, 85, 122, 165-166, 170
 Bulacı Bey 225-228, 269-270
 Bumin 119, 120, 489
 Bursa 483
 Burunduk Han 254, 283
 Büyük Okyanus 47
 Büzrük Han 12, 336, 340, 341, 345-346, 349-350

C

Cang-Cung 318, 395
 Cebe Noyan 219
 Cemaleddin Hoca 332, 335-337, 346
 Cend 170, 173, 180, 184-185
 Cengiz Han 151, 157, 161, 204, 208, 210-217, 219-220, 222-223, 227, 231, 243, 253-254, 263, 264, 269, 282, 309, 486, 491
 Cezeri 37
 Ceziyetü'l-Arab 47
 Chang'an 91, 112, 123-124, 126, 152, 155
 Chang Ti 104
 Chernyayev 353, 495
 Chiang Kai-shek 18, 495
 Cihangir Hoca 323-325, 345
 Cihangir Mirza 236, 242, 256, 277-278
 Cilalı Taş 43-45
 Ci Lu-gu 208, 213
 Cimsar 88, 334, 354, 419, 436, 465
 Cizye 489
 Corci Zeydan 36
 Ctesias 73-74, 488
 Cuci 223, 282-283, 492
 Cücen 115
 Cüneyd 145-146
 Cürcen 203
 Cüveyni 37, 491
 Cyropolis 72-73, 75

Ç

Çağatay 22, 31, 216-217, 220-223, 225-227, 238-239, 241, 248-249, 253, 263-267, 269, 275, 279, 280, 282, 285, 287, 292, 294, 304, 492
 Çağatay Han 216, 220-221
 Çağatay hanedanı 223, 225, 249, 253, 263, 492
 Çağatay Türkçesi 22, 486
 Çağrı Bey 182, 184-185
 Çağrı Tekin 174-175, 189
 Çan Kay-şek 18, 396, 463
 Çarhılık 215, 290, 339, 359, 424, 439-441, 444-445, 449, 457, 460, 463

Çerçen 67, 88, 104, 127, 130, 153, 166, 190, 194, 215, 217, 290, 301, 306, 329, 351, 359, 393, 425, 460
 Çi-çi Han 95, 102
 Çien Fudung 159
 Çiğil 165, 173, 283
 Çinfen 156, 318, 321, 323, 326-327, 330-331
 Çin Seddi 90, 113, 116, 156, 161-162, 321
 Çonçing 18
 Çongbalık 88, 157-158, 194
 Çöçek 13, 67, 126, 190, 204, 310, 392, 406, 408, 421-423, 435-437
 Çuderya 54-55, 130, 237, 241, 246, 251, 253, 290, 348

D

Dakyanus 157
 Dammur 21, 483
 Dardistan 11, 127, 294
 Darius 73, 74
 Daruga 276-277, 403
 Davançın 357, 406, 436, 439, 445
 Delhi 17, 302, 487, 489, 494
 Deşt-i Kıpçak 282-283, 287
 Divânu Lugâti't-Türk 37, 75-76, 78-79, 171, 193, 198-199, 486
 Diyanet İşleri Başkanlığı 23
 Doğu Türkistan Cumhuriyeti 18
 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 16-17, 481, 483
 Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti 481, 483
 Doğu Türkistan Vakfı 482
 Doğu Uygur 155, 157
 Dokuz Oğuz 134, 136
 Dolmen 44
 Dost Muhammed Han 249-250, 271, 272
 Dotey 378, 395, 412-415
 Duğlat 11, 27, 31, 36, 219, 221-223, 225-227, 233, 236, 241, 244, 249-251, 256-259, 262, 269-272, 276, 278, 285, 287-288, 296, 485, 492-493
 Duğlat hanedanı 219, 223, 485
 Dukak Bey 183
 Dunhuang 115, 158, 159, 194, 354, 356, 404
 Duva 222-223, 269, 459

E

Ebubekir Mirza 250, 251, 253, 258, 261, 271-279, 291
 Ebu'l-Farac Corcis 215
 Ebul Gazi Bahadır Han 36, 76, 83
 Ebul Hayr Han 248, 254, 322
 Ebu Nasır Samani 167, 168

Ebu Said Mirza 248-250
 Eftal 116, 489
 Elam 42
 el yazma nüsha 21
 Emil 55, 111, 126, 147, 150, 157, 176, 177,
 190, 204, 205, 211, 213, 220-222, 225,
 248, 251, 263, 292, 300, 304, 310-312
 Emir Abdullah 13, 417, 418, 425-429, 431,
 440-442, 448, 449, 451, 453
 Emir Cihan Şah 245-247
 Emir Hüseyin 228-234
 Emir-i Kebir 271, 272, 292, 295, 298
 Emir Nuh 170, 171, 173, 184
 Emir Nur Ahmed 417, 418, 428, 429, 431,
 441, 446-448, 451-453
 Encümeni Edebi 37
 Endhoy 208, 209, 491
 Endican 238-240, 243, 245, 248, 249, 255,
 258, 260, 275, 286, 292
 Ergenekon 119, 139
 Erk 18
 Erkeştam 448, 449, 452
 Esed bin Abdullah 144, 146, 149
 Eşres 144, 145
 Evrengzib Alemgir 302, 312

F

Fan Yao-nan 393, 394
 Fatma Buğra 22-23, 484
 Fergana 94, 95, 102, 105, 115, 116, 127, 130,
 131, 133, 134, 143-145, 149, 151, 170,
 176, 205, 220, 227, 236-239, 241, 248-252,
 255-260, 262, 274-276, 281, 282, 285-288,
 290, 292, 300, 318, 319, 323-327, 335,
 336, 340, 343, 345, 346, 348, 349, 353,
 355, 358-360, 379, 460, 466
 Feridin 15
 Feridin Hacı 15
 Feyzabad 305, 329, 345
 Filipin 47
 Fu Han 112-114

G

Gampo 127, 489
 Ganj 53, 108
 Gansu 54, 90, 91, 94-96, 101, 112, 114, 115,
 155-158, 190, 321, 334, 357, 366, 376,
 405, 420, 441, 445, 449, 457, 460, 463, 486
 Garbi Türkistan 33
 Gazne 170, 171, 173-174, 181, 184, 232
 Gazneliler 37
 Gazneli Mahmud 171, 186
 Ge Lao-hui 13, 378, 379, 381

Gerdizi 37, 181, 182, 485
 Gobi 49, 50, 96
 Go Seonji 148-150, 152
 Goumindang 18, 495
 Gök-Türk 31, 59, 61, 62, 117, 119-127, 129-
 131, 133, 135-142, 150, 155, 156, 161, 203
 Gök-Türk Devleti 31, 117, 119-127, 129-131,
 136, 137, 139-142, 155, 156, 203
 Gök-Türkler 61, 137, 139-141, 201
 Guangxu 359, 368, 370, 371
 Guçing 88, 334, 354, 419, 421
 Gulca 12, 13, 16, 67, 169, 204, 220, 285, 288,
 290, 300, 301, 304, 310, 318, 321, 331,
 354, 356, 366, 367, 379, 381, 406, 408,
 410, 421-423, 436, 437, 445, 482
 Guma 88, 305, 313, 329, 336, 339, 340, 410-
 413, 429-431, 452, 455-457
 Guomindang 384, 396
 Guriler 37
 Güney Türkistan 151, 491
 Gürhan 189, 205-213, 215

H

Haccac 132-133, 135, 302
 Hacı Padişah 15, 335, 339-344, 350, 351
 Hacı Yakup Anat 20, 21, 483
 Hafız Tuencang 417, 427-429, 444, 448, 451,
 455
 Hakan-ı Etrak 143
 Hakan Şu 77, 78, 84, 85
 Halil Edhem Bey 36
 Halil Sultan 261, 262, 286
 Hanlık medrese 301
 Harappa 53, 487
 Harezmi 72, 73, 131, 134, 173, 177, 184-187,
 207-210, 220, 221, 238-240
 Harun Buğra 169-171, 179, 187-189
 Harun Reşid 151
 Hatlon 127, 132, 134, 145, 146, 149
 Hâvendşâh 36
 Haydar Mirza 36, 249, 250, 251, 253, 256,
 271-273, 276, 279, 285, 289, 294-299, 485,
 492
 Hazar 47, 50, 62, 91, 93, 97, 115, 120, 143,
 147, 282, 488
 Hazar denizi 47, 91, 97, 115
 Hazar Denizi 47, 50, 86, 91, 93, 97, 115, 120,
 147
 Hazreti Ömer 125, 131
 Hekim Han Töre 357-359
 Hekimşah 15
 Helsinki 142
 Herat 107, 127, 174, 227, 247

- Herodot 72-74, 82
 Heztim 15
 Hitay 31, 134, 136, 156, 176, 182, 199, 203-206, 218, 236, 340, 483
 Hitay Devleti 177, 182, 203-205
 Hitaylar 177, 203-204
 Hızır Hoca 10, 11, 158, 234, 237-238, 240-243, 245-247, 270
 Himalaya 47
 Hindiçin 47, 53, 370
 Hindukuş 47, 85, 86, 107, 174
 Hindistan 16-19, 21, 27, 47, 53, 68, 69, 71, 75, 82, 84, 104, 107-111, 116, 127, 137, 138, 140, 152, 170, 174, 183, 184, 195, 241, 252, 266, 273, 278, 294, 298, 299, 302, 305, 306, 311, 312, 319, 324, 327, 350, 356, 368, 392, 399, 409, 434, 438, 439, 451, 459, 461-463, 479, 482, 483, 489-493
 Hitit 42, 61
 Hive 36, 281-282, 348, 494
 Hoca Niyaz Hacı 13, 403-407, 418-421, 423-425, 427, 431-434, 436, 438-440, 442-449, 452-457, 460, 462, 465-468, 496
 Ho-han-yeh 95, 96, 102
 Hokand 300, 305, 345, 349-350, 354-355, 494, 495
 Hong Teyşi 303, 309-313, 493
 Horasan 73, 131, 132, 143-149, 151, 172-174, 180, 181, 184, 185, 187, 208
 Horyuji 140, 489
 Hoten 15, 16, 54, 67, 75, 88, 91, 92, 102-105, 108-110, 117, 127, 128, 130, 151-153, 165, 168-169, 181, 182, 190, 194, 205, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 234, 240, 250-251, 253, 258, 265, 270, 271, 273, 274, 277, 279, 288, 290, 291, 295, 301, 305, 306, 313, 318, 324, 325, 328, 329, 334-337, 339-344, 346, 350-352, 354, 358-362, 374, 380, 392, 393, 408-410, 412-414, 416-418, 424-434, 437-446, 448, 451-461, 463, 465-469, 481-484, 487, 490, 492-496
 Hoten Hükümeti 431, 440, 448, 466, 468, 483, 484
 Hoten İslam Hükümeti 16
 Huang Ti 91, 98
 Hucend 77, 134, 144, 205, 229, 236, 248, 252, 255-257, 260, 262
 Hundaydad Han 227, 233, 234, 237, 240, 241, 244, 245-247, 270
 Hun 31, 61, 69, 85, 86, 88-98, 101, 102, 103, 104, 107, 109, 112-117, 119-121, 155, 156, 161, 162, 487, 489
 Hun Devleti 31, 69, 86, 88, 90, 93-98, 101, 103, 112-114, 116, 117, 119-121, 155, 156, 161, 489
 Hun İmparatorluğu 89, 91, 115, 116
 Hunlar 61, 90, 94-95, 98, 116, 117, 201, 488
 Hunnan 110, 114, 152, 157, 322
 Hurunhane 343, 494
 Hüdayar Han 335, 340, 345, 349, 350, 353
 Hüseyin Namık Orhun 37
 Hz. Âdem 41
- I**
- Iaxartus 86
 Issıkgöl 54, 55, 92, 102, 111, 115, 125, 130, 147, 150, 151, 168, 219, 222, 226, 234-236, 240, 241, 243, 245, 246, 250, 253, 260-263, 269, 270, 274, 276, 285, 286, 288, 290-293, 318, 348, 355, 491
- İ**
- İbrahim Han 340-342
 İcen Kağan 136
 İdat Şad 129
 İdikut 156, 157, 211, 212, 487, 490
 İdikut Devleti 156
 İdil 47, 86, 91, 121, 122, 137
 İlarıslan 207
 İlçi 339, 342, 350, 351, 359, 409-413, 430, 459
 İli 20, 53-55, 67, 77, 88, 91-95, 105, 111, 112, 115, 130, 147, 151, 156-158, 163, 168, 169, 176, 190, 213, 218, 222, 228, 234-237, 240, 241, 243, 246, 248, 251, 253, 261, 263, 274, 285, 291, 293, 303, 309-313, 317, 318, 321, 323, 324, 329-331, 354-356, 366, 367, 369, 378, 379, 384, 392, 408, 422, 423, 444, 445, 449
 İlibalık 157, 158, 194
 İli Nehri 88, 151, 169, 176, 190, 236, 241
 İl Kağan 124
 İlk Çağ 42
 İlteriş 129, 131, 142, 155
 İlyas Hoca 10, 229-234, 242, 270
 İmam Alâeddin 214
 İngiliz 21, 22, 36, 158, 356, 366, 377, 378, 383, 423, 447, 468, 483, 484
 İpar Han 103
 İran 20, 33, 36, 37, 47, 55, 69, 71-74, 76, 77, 82-84, 98, 109, 111, 117, 120, 121, 125, 131, 137, 138, 140, 170, 181, 187, 195, 198, 209, 223, 234, 237-239, 243, 249, 252, 274, 305, 439, 482
 İrtiş 54, 67, 88, 126, 130, 139, 151, 166, 190, 248, 282, 292, 310, 492

- İsa Yusuf Alptekin 18, 19, 482, 483
İsen Buğa 11, 223, 225-226, 247-250, 269, 271-272
İsfiçab 239, 254
İshak Hoca 332-334, 336, 337, 349
İskender 72, 74, 75, 77, 78, 83-85, 242, 247, 295-299
İskender Sultan 295-299
İskit 72-73, 75, 82-84, 86
İsmail Bay 424, 425, 432, 444
İsmail Hikmet 27, 484
İstemi 120-122, 140
İsveç 158
İşbara 122
İttihat Terakki 482
- J**
- Japon 23, 47, 93, 95, 112, 371, 472, 482
Japon Denizi 47, 95
Japonya 138, 140, 370, 371, 489
Java 47
Jeoloji 33, 49
Jin Shu-ren 13, 394-396, 399-401, 403-406, 418-424, 434-436, 442, 472
Juan-Juan 31, 90, 93, 114-117, 119, 140, 161
Justinianus 140
- K**
- Kabil 17, 18, 20, 34, 76, 83, 107, 108, 115, 174, 227-229, 232, 260, 287, 482, 484, 485
Kadirgan 47, 90, 112, 113, 137
Kalmuk 32, 242, 248, 250, 263, 292, 303-306, 309-315, 317, 323, 325, 367, 437
Kaman 60, 62, 140, 181
Kamereddin Bey 226, 227, 233-240, 270
Kancut 148, 294, 306, 312, 313, 317
Kandehar 107, 108
Kanişka 75, 76, 83, 105, 107-109, 111
Kapgan 129-131, 133-137, 142, 155, 203
Karabalğasun 156-158
Karadağlı 311-313
Karadeniz 47, 122, 489
Karahana 76, 165, 166, 168-171, 173, 175-182, 186-189, 191, 195, 196, 198, 205, 207, 209
Karahanlılar 31, 151, 156, 157, 165-167, 177-179, 181, 183, 186, 189-192, 194-199, 201, 204, 205, 216, 218, 305, 490
Karahanlılar Devleti 31, 151, 156, 165, 167, 178-179, 186, 189-190, 204, 205
Karahıtay 31, 189, 190, 203, 209, 211-213, 217, 218, 483
Karakaş 15, 16, 23, 339, 351, 409-413, 429, 430, 459, 483
Karakum 50, 174
Karakurum 47, 51, 66, 67, 85, 86, 93, 95, 96, 115, 124, 134, 136, 155, 157, 166, 220, 221, 298, 355, 490, 493
Karakurum Çölü 47
Karangu 47, 49, 51, 52, 277, 355
Karangu Dağ 52, 66, 86, 277, 278
Karangu sıradagları 49
Karaşehir 13, 88, 91, 102-105, 111, 125-127, 130, 151, 153, 156, 157, 159, 168, 169, 194, 217, 234, 241, 243, 244, 252, 270, 312, 323, 324, 329, 332-334, 338, 353, 354, 360, 376, 407, 408, 414, 416, 424, 425, 431, 432, 436, 439, 444, 445, 449, 462, 465, 489
Karayulgun 414, 444, 465
Kargalık 244, 305, 313, 329, 346, 412, 413, 429, 431, 452
Karluk 31, 126, 136, 147, 149-152, 165, 166, 168, 183, 186, 190, 193, 205, 213, 219
Kasan 134, 205, 255, 258
Kaşgar 16, 54, 91, 102-103, 108, 110, 117, 127, 130, 135, 151, 153, 165-168, 170, 175, 178-180, 182, 185, 191, 193, 194, 198, 205, 213, 214, 216, 218, 219, 234-236, 238, 240, 241, 250, 251, 256, 258, 265, 269, 272-277, 279, 288, 298-300, 302, 303, 305, 309, 312, 313, 318, 323-326, 328, 329, 334-338, 340, 342-346, 349, 350, 352, 353, 355, 358, 360, 361, 374, 379, 380, 390, 392, 409, 411, 413-415, 417, 424-428, 431-434, 439-443, 445-447, 449, 452, 456, 457, 460-462, 466, 481-483, 487, 494, 495
Kaşgarlı Mahmud 37, 360, 490, 492
Kataghan 73, 107, 116, 121, 127, 131, 146, 488
Katavan 171, 206
Kazak 66, 248, 254, 262, 274, 281-283, 287, 293, 304, 310, 322, 323, 347, 348, 421, 422, 462, 490
Kazakistan 65, 67, 492, 494
Kebek 223, 235, 250-252, 310
Kereit 215, 493
Keriye 194, 301, 305, 306, 359, 413, 428, 441, 493
Keşmir 17, 19, 21, 22, 37, 65, 83, 84, 108, 109, 116, 273, 295-297, 299, 302, 305, 306, 483-485, 489, 492, 493, 497
Keyhüsrev 72, 73
Kılıç Han 189, 190, 211, 212, 214
Kıpçak 282, 283, 287, 344
Kırgız 66, 114, 130, 166, 204, 266, 291-293, 413, 415, 425-427, 432-434, 437, 441, 442, 447, 449, 462, 466, 467, 490

- Kırgızistan 65-67, 487, 491, 492
 Kırım 121, 122, 489
 Kızıldeniz 47
 Kızılkum 50, 180, 184
 Kingan 47
 Kingit 88
 Ki-ok Han 92
 Kiros 73, 74
 Koço 55, 88, 91, 92, 101-105, 110, 112, 114, 115, 117, 125, 126, 130, 141, 142, 148, 150, 151, 156, 157, 159, 163, 169, 190, 194, 212, 217, 221, 222, 490
 Koko 53, 88, 91, 486, 487
 Kokuldaş 255, 258, 275-277
 Kore 47, 115, 120, 130, 203, 370, 482
 Korla 13, 88, 329, 332, 338, 353, 354, 357-361, 378, 408, 414, 424, 425, 432, 439, 442, 444
 Kökçedeniz 151
 Kökrabat 251, 451-455
 Kroren 20
 Kubilay 157, 216, 221, 223, 309
 Kuça 37, 55, 88, 91, 102-105, 108, 110, 111, 117, 125, 126, 130, 151-153, 156, 165, 168, 194, 205, 213, 219, 226, 234, 240, 249, 250, 252, 265, 269-271, 274, 285, 288-290, 304-306, 313, 317, 323, 329, 331-338, 340, 345, 346, 349, 350, 352-354, 358, 360, 361, 369, 380, 388, 392, 408, 414, 424, 425, 432, 433, 436, 437, 439, 442, 444, 445, 449, 450, 462, 463, 486, 489, 494
 Kula Kağan 126
 Kumarajiva 109
 Kumrabat 411, 413, 457, 458
 Kumul 16, 52, 65, 87, 88, 104, 120, 150, 156, 157, 163, 190, 194, 212, 217, 221, 235, 242, 285, 288, 290, 301, 304, 311, 312, 327, 329, 334, 336, 337, 352, 354, 355, 357, 369, 371, 379, 396, 403-405, 408, 418-421, 424, 442, 445, 460, 463, 465, 467
 Kunduz 116, 287
 Kunlun 47, 49, 52, 86, 166
 Kur'an 41, 144, 307, 327, 341, 342, 410
 Kuşhan 83, 107, 109, 111, 116, 488
 Kuşhanlar 31, 109
 Kutadgu Bilig 193, 197
 Kuteybe 132-136, 143
 Kutluk 31, 59, 127, 129, 131, 133, 135-137, 142, 150, 155, 203, 250, 252, 332
 Kutluk Bilge 136
 Kutluk Devleti 31, 127, 129, 131
 Kutluk Han 59, 129, 136
 Kuyang Hatun 207, 208
 Küçlük 210-214, 219, 220, 263, 264
 Külçor Baga Tarkan 147
 Kültigin 129, 131, 133, 134, 136, 141, 142, 164, 490
 Küntogdi Han 103, 104
 Küregen 36, 189, 207, 247-250, 252-254, 272, 275, 280, 282, 285, 287-289, 294, 491
 Küregen Hanedanı 254
- L**
- Ladak 19, 22, 53, 273, 295-298, 463
 Lamalar 310
 Lencu 156, 158, 166
 Leningrad 50
 Liao 203, 204
 Liu Jin Tang 359-360
 Li Yü-en 123, 124
 Lolan 87, 91, 92, 101-105, 110-112, 130, 151, 156, 163
 Londra 51, 195, 216
 Lop 49, 53, 67, 87, 92, 102, 158, 166, 190, 332, 351, 414, 424, 440, 441, 466, 495
 Lübnan 482
 Lükçün 88, 406, 407, 419
- M**
- Maden Devri 43, 45, 50
 Ma Fu-xing 481
 Mahmud Buğra 186
 Mahmud Sicang 407, 431, 432, 436, 439, 443, 444, 446, 447, 451-457, 460-462
 Ma Hu-shan 460-463
 Manas 88, 334, 354, 420-422
 Mançu 12, 66, 90, 218, 318, 319, 322, 365, 371, 493-495
 Mançurya 47, 88, 93-95, 112, 115, 130, 136, 158, 203, 370, 371, 436, 472, 473
 Manglay Suya 219, 221, 269
 Manihaizm 157, 215
 Mansur Han 11, 260-262, 274, 285-286, 288-291, 299, 300
 Maralbaş 305, 337, 349, 415, 416, 449, 450, 460, 462, 463
 Marco Polo 216
 Ma Ru-long 417, 418, 457-459
 Ma Shi-ming 405-407, 414, 424, 425
 Massaget 84, 88
 Maveraünnehir 131, 133, 135, 144, 146, 147, 149, 150, 165, 170, 173, 177, 179, 185, 186, 191
 Ma Zhan-cang 405, 414-418, 433, 440, 449
 Ma Zhong-ying 404, 405, 418-422, 424, 431, 432, 434-436, 439, 442, 444-446, 449-451,

456, 457, 460, 461
 Mehmet Emin Buğra 15-22, 481-486
 Mehmet Rıza Bekin 17, 482
 Mehmet Yakup Buğra 22, 23, 481-484
 Mekke 17, 124, 247, 270, 302
 Melikşah 187, 188
 Memduh Şevket Esental 17, 482
 Merv 50, 77, 125, 132-135, 145, 174, 206,
 209, 275, 287
 Mesut Sabri Baykozi 18, 19, 482
 Mete Han 90, 488
 Mevlevi Fakir Muhammed 37
 Mısır 16, 36, 55, 74, 193, 216, 380, 383, 409,
 484
 Mısırlılar 42
 millî inkılab 22, 32, 338, 339, 408, 424, 425,
 457, 460, 463, 469, 475
 Minglak 158, 169, 204
 Ming Ti 96, 104
 Mirza Haydar Duğlat 27
 Miyan Hasan 29, 30, 438, 484
 Moğol 36, 49, 91, 112, 119, 210, 215, 216,
 218-220, 222, 223, 229, 233-235, 242, 248,
 251, 263-266, 269, 272, 281, 282, 309,
 310, 487, 489
 Moğolistan 50, 54, 65, 67, 89, 90, 96, 111-
 115, 129, 136, 139-142, 150, 152, 155-158,
 163, 203, 204, 208, 210-212, 215, 216,
 219, 222, 225, 226, 243, 290, 309-312,
 321, 355, 463, 491, 492
 Mohenjo-Daro 53
 Moskova 50, 82, 85
 Muhammed Emin Han 27, 29, 303, 309
 Muhammed Ferid Vecdi 36
 Muhammed Han 206, 243-247, 249, 250,
 271, 272, 300, 485
 Muhammed Harzemşah 190, 208-210
 Muhammed Haydar Mirza 36, 249-251, 256,
 271-273, 276
 Muhammed Hudari 36
 Muhammed Hüseyin Mirza 256, 259, 262
 Muhammed Kasım 21, 479, 483, 484
 Muhammed Mirza 242, 250, 251, 257, 259,
 273, 276, 278, 288, 292, 295, 298, 299
 Muhammed Murad Remzi 36
 Muhammed Niyaz 15, 410, 413, 431
 Muhammed Sultan 256, 258, 260
 Mukan 120-122
 Mumbay 17
 Muntasır 173, 174, 184
 Musa Ahund 37, 334, 336
 Musa Buğra 169-170
 Mühelleb 132, 133, 143

N

Nabukadnezar 77
 Nanking 370, 395, 472
 Nan-tou-mi 92
 Narin 235, 236, 247, 250, 262, 286, 288, 291
 Nasır İlig Han 185, 186
 Nasr bin Seyyar 148-150
 Nayman 210, 215, 282
 Nedim Vafik Bey 37
 Niyaz Bey 336, 347, 351, 352, 354, 358-362,
 462, 463
 Nubra 273, 295, 296, 298
 Nur Ahmed Ahund 409, 412, 413, 416
 Nurahmet Buğra 16, 484
 Nurata 184, 185
 Nusi 189, 205-207
 Nuşirvan 109, 120, 121

O

Oğuz Han 76, 90-92, 94, 95, 156
 Ongluk Han 152, 155
 Oratepe 72, 73, 75, 235, 255-257, 259, 260
 Oraz Bey 434
 Orda Kend 77, 88, 166
 Orhun Abideleri 137, 141, 485
 Orhun Nehri 55, 89, 114, 141, 155
 Orta Asya 33, 34, 36, 37, 45, 47, 59, 66, 73,
 78, 85, 135, 138, 150, 165, 216, 217, 304
 Orta Asya'nın Tarihi 34
 Orta Çağ 42, 47, 198
 Osman Ali 415, 416, 432-434
 Osman Batur 19, 482, 496
 Osmanlı Türkçesi 23
 Otrar 210, 212, 220, 239, 243, 254
 Oxus 74, 86
 Oybağ Medresesi 15

Ö

Ögedey 220, 222, 226, 269, 309
 Ögüz 47, 111, 176, 190, 204, 310, 486
 Ömer bin Abdulaziz 143
 Ömer Şeyh Mirza 239-240, 242, 250-252, 255
 Ötüken 89, 119, 129, 150, 151, 155, 482, 487,
 488, 491-492, 494
 Özbek 66, 248, 251, 254, 260, 275, 278, 281-
 282, 285, 287, 291-293, 301, 304, 361,
 362, 434, 440-442, 447, 466, 491
 Özbekistan 65, 132, 490, 492
 Özkend 157, 167, 172, 173, 176, 188, 192,
 205, 235, 236, 248, 249, 258, 274, 275,
 288, 292
 Özmiş Kağan 155

P

Pakistan 19, 483, 488, 490, 492-493
 Pamir 17, 47, 53, 66, 85, 86, 112, 148, 166,
 186, 266, 290, 291, 294, 312, 348, 355,
 487, 492
 Patna 109, 489
 Pechihli 114
 Pekin 157, 203-204, 221, 310, 311, 317, 319,
 320, 323, 326, 368, 370, 481, 482
 Peşaver 22, 108, 127, 488
 Petersburg 82, 85, 168, 195, 366
 Piçan 406, 407, 419, 490
 Pinyin 23, 89, 109, 136, 150, 482, 484, 486,
 488, 489, 493, 495
 Piyalma 336, 340, 341, 346, 359, 411, 412,
 430, 432, 457
 Polat Kadiri 21
 Poskam 329, 346, 413, 431, 438, 452-454,
 456
 Pumpelly 50, 486
 Puruşapura 108
 Puyi 371

Q

Qianlong 311, 312, 317-319, 322
 Qing Xi-huang 20, 90, 91, 161-163
 Qinhai 53, 113, 114, 127, 166, 215, 297, 305,
 463, 466

R

Raşidin Han Hoca 332, 335, 338, 343, 352
 Reşididdin Fazlullah 36
 Roma 71, 137, 140, 216-217
 Rouran 115, 489
 Rus 17, 20, 36, 66, 282, 283, 323, 347, 348,
 353, 356, 358, 366, 367, 377, 378, 406,
 407, 435-438, 449, 454, 456, 460-463, 468,
 471-473, 482, 489, 493, 495
 Rusya 356, 370, 378, 422, 435-436, 438, 439,
 461, 471, 492

S

Sabit Damollam 13, 16, 408-410, 417, 425-
 428, 433, 434, 439-442, 446-448, 451-456
 Sadık Bey 329, 335, 344, 345, 349
 Sadrül-İslâm 244-246
 Saganıyan 132
 Saidiye 32, 285, 290, 299-301, 303-306, 309,
 314, 493
 Saidiye Devleti 32, 285, 290, 299, 300, 304-
 307, 309, 314

Saka 73-75, 83, 84, 86, 93, 107, 109
 Salih bin Tarif 144, 145
 Samani 151, 165, 167-170, 172-174, 179, 184,
 198
 Sancu 277-278, 295, 313, 420, 421, 459
 Sarı Nehir 47, 53, 491
 Sarı Uygur 168, 290
 Sasani 117, 125, 137, 140
 Satuk Buğra 166, 168, 169
 Satuk Tekin 166-168
 Savaş Beyleri 15, 481
 Sayram 257, 341, 486
 Scythia 85, 86
 Sebüktekin 170-172
 Sekine Banu 15
 Selçuklu Devleti 187
 Selçuklular 173
 Selçukoğulları 180, 182, 183, 185
 Selçuk Subaşı 170, 171, 184
 Selenga 54, 90, 110, 139, 156
 Semerkand 73, 75, 77, 94, 95, 107, 127, 134,
 136, 143-146, 157, 170-173, 175-177, 179-
 183, 187, 192, 205-207, 209-211, 221, 227-
 229, 232-234, 236, 238-242, 245-247, 249,
 250, 255-257, 259-260, 281, 287, 348, 353,
 492
 Semipalatinsk 166, 251
 Semirçinski 151
 Sencer 189-190, 205-206
 Serig Göl 108, 294, 313, 318
 Seyid Muhammed Mirza 257, 276, 278, 288,
 292, 295, 298, 299
 Seyid Zeyni Dahlan 36
 Sheng 391, 404-407, 418, 419, 435-437, 445,
 449, 460-463, 471-473
 Sheng Shi-cai 473
 Shimizu Yuriko 23, 482
 Sibirya 50, 54, 62, 65, 86, 88, 113, 155, 158,
 262, 274, 282, 283, 312, 322-323, 347, 493
 Sind 53, 107, 116
 Sirderya 54, 73-75, 77, 78, 86, 92, 112, 116,
 130, 147, 151, 166, 170, 179, 184, 186,
 210-211, 213, 220, 221, 231, 232, 235,
 236, 240, 243, 245, 248, 251, 252, 254,
 255, 260, 262, 348, 487
 Sirinagar 21, 273, 295, 296, 484, 485
 Siyenpi 31, 54, 90, 93-97, 102, 111-115, 119,
 489
 Sogd 54, 86, 95, 104, 105, 107, 109, 115, 116,
 127, 130-134, 143, 149, 281
 Srinagar 17, 484
 Stalin 16, 495, 496
 Stanley Lane Poole 36, 178, 195, 240, 485
 Sultan Abdurreşit Han 298-300

- Sultan Abdülaziz 356
 Sultan Mahmud 172-184, 187, 199, 253-263, 265, 274, 285, 286, 292
 Sultan Mahmud Han 253-263, 265, 274, 285, 286, 292
 Sultan Mesud 178, 186, 199
 Sultan Said Han 262, 263, 285, 288-295, 297-299
 Sultan Şihabeddin 208, 209
 Sulu Kağan 137, 142-147, 149, 150
 Sumatra 47
 Sun Yat-sen 371, 375, 401
 Suudi Arabistan 16, 19, 483
 Suyuncuk Han 278, 287, 292
 Suzong 152, 155
 Sümer 42, 55, 61
 Sven Heiden 404, 495
- Ş**
- Şah İsmail 274, 287
 Şahruhiye 252, 255, 256, 260
 Şahrüh Mirza 243, 245, 247, 248
 Şaman 60, 62, 109, 310
 Şamu 50
 Şansi 90, 91, 96, 113, 123, 131, 152
 Şarkî Türkistan Milli Birlik Cemiyeti 25, 484
 Şarkî Türkistan Millî Birlik Cemiyeti 21, 25, 399, 479, 483, 484
 Şarkî Türkistan Tarihi 16, 20-23, 27, 28, 38, 497
 Şemi Cihan 243, 244
 Şemsettin Bey 226, 233, 234, 270
 Şensi 90, 91, 96, 112, 114, 155
 Şerif Han 421, 422, 425, 447, 460, 461, 463
 Şeybani 254, 256-262, 274, 282, 285, 287, 492
 Şeyh Devlet Bey 226, 233, 270
 Şihu 334, 354, 420-422, 436, 437
 Şir Ali Han 325, 326, 453
 Şir Muhammed 244-247
 Şi-veğ 62
- T**
- Tabgaç Buğra Han 205, 207
 Tabgaç Karahan 186-189, 198, 207
 Tacik 66
 Tagdumbaş 66, 108, 274, 487, 492
 Tahran 482
 Taiping 325-326, 329, 494
 Taklamakan 49, 50, 52, 53, 65, 490
 Talas 120, 125, 144, 146, 149, 158, 193, 210-212, 218, 237, 238, 243-247, 253, 262, 263, 348
 Tang Taizong 124, 125
 Tangut 127, 166, 199, 210, 212, 218, 491
 Tannu Ola Dağları 96
 Tanrı dağları 49, 52, 151
 Tanrı Dağları 49, 52, 66, 88, 130, 151, 286
 Tarançı 330, 331, 354, 366-367, 437
 Tarbagatay 53, 55, 62, 67, 111, 290, 322, 323
 Tarboğaz 411, 412, 430, 456-458
 Tardu 122-123
 Tarım Nehri 53, 67
 Tarih-i Reşidi 33, 194, 242, 247, 253, 257, 272, 273, 276, 279, 296, 298, 299, 302, 307, 485, 492, 493
 Târih-i Reşidî 36
 Tarmaşirin 223-225, 492
 Taspar 122
 Taşköprü 230
 Taşkurgan 88, 108, 487, 492
 Tatar 31, 36, 54, 66, 91, 93, 112, 115, 140, 449
 Tayangu 210
 Tekiş 207, 208
 Telfiku'l-Ahbar 36, 236, 282
 Tenbel 256-260, 285
 Terken Hatun 187
 Tevrat 41, 60
 Tibet 53, 65, 92, 123, 127, 130, 152, 195, 266, 273, 278, 295-299, 310-311, 366, 486, 487, 489, 491, 493
 Tibet Devleti 127, 152, 489
 Timur Bey 227-243, 247, 253, 264, 265, 270, 282, 407, 414-416
 Timur Sicang 407, 416-418, 424-428, 431-433, 439, 466, 467
 Tirmiz 133, 174, 175
 Tobol 130, 248, 282, 310, 322
 Toğan İlig Han 173, 175-177
 Toharistan 107, 109, 116, 121, 127, 131-133, 135, 143, 145-146, 149, 250
 Tohsi 490
 Tokmak 130, 147, 148, 166, 222, 253
 Toktamış Han 238-241
 Tokyo 23, 482, 484
 Tolun 115-117
 Tomris 73-74, 85
 Tonyukuk 129, 142
 Topa 31, 90, 93, 97, 112-115, 117, 119, 120
 Toraman 116
 Toyın 60-62, 99, 109, 140, 157
 TTK 23, 485, 486, 496, 497
 Tuğluk Timur 225-229, 231, 233, 237, 264, 269, 485, 492
 Tuğrul Bey 182, 184, 185, 187
 Tuğrul Buğra 186, 187
 Tujue Devleti 120

- Tuman 90
 Tumuşuk 415, 425, 460
 Tuna Nehri 72
 Tungan 16-17, 66, 326, 330-332, 335, 338-340, 343, 353, 354, 357, 366, 384, 405, 406, 414, 415, 417-419, 421, 422, 424, 427, 433, 434, 437, 441, 444, 446, 447, 449, 455, 457, 459, 461, 462, 465, 471, 494, 495
 Tunguz 112, 203
 Turan 71, 73, 75, 82, 84, 483
 Turfan 52-55, 67, 88, 110, 157, 158, 163, 194, 195, 215, 216, 242-244, 249-252, 258, 260-262, 264, 266, 271, 272, 274, 290, 291, 299-301, 304, 305, 310-312, 317, 321, 323-325, 327, 329, 332, 334, 337-338, 353, 354, 356-359, 361, 365, 366, 369, 380, 392, 405-408, 415, 418-421, 424, 425, 431, 432, 434-436, 439-445, 465, 487, 490, 491
 Turgun Almas 21
 Turug 52
 Turuşka 75, 83
 Tutluk Savaşı 275, 287
 Tümen 247, 266, 271, 273, 276, 296, 493
 Türgiş 31, 129-131, 136, 137, 142, 146, 147, 150
 Türkeş 31, 129-131, 136, 137, 142, 146, 147, 150
 Türkiye 16, 17, 19, 21, 23, 27, 28, 198, 216, 356, 380, 381, 409, 434, 439, 482-486, 491
 Türkiye Türkçesi 486, 491
 Türklerin Anayurdu 31, 47
 Türk Tarihi 54, 282, 484, 492
 Türk Tarihinin Ana Hatları 36
 Türk Tarih Tetkik Cemiyeti 36
- U**
- Ubeydullah Ahrar 252, 253
 Udun Hanlığı 88
 Ugrak 165, 168, 190, 490
 Uluğ Bey 243-248, 270
 Ural 47, 53, 97, 115, 322, 323, 492
 Ural Nehri 47, 115
 Urumçi 18-19, 22, 55, 78, 88, 150, 157, 169, 323, 324, 327, 329, 332-334, 337, 338, 353-357, 365, 366, 371, 375, 377, 379, 384, 386-390, 392, 394-396, 406, 408, 419-424, 427, 434-437, 439, 457, 460-462, 482, 494
 Uşşaktal 88, 319, 333, 354, 431, 465
 Utbi 37, 177-179
 Uygur 15, 19, 21-23, 31, 55, 58, 59, 66, 76, 78, 90, 97, 109, 119, 136, 142, 150-152, 155-159, 165, 166, 168, 169, 181-183, 186, 190, 196-199, 205, 211, 218, 219, 221-223, 234, 242, 269, 290, 318, 321, 481, 483, 484, 487, 488, 490-496
 Uygur Devleti 31, 150, 152, 155, 156, 165, 166, 487, 490
 Uygur Kağanlığı 152
 Uygurlar 58, 110, 114, 155-158, 169, 181, 201, 215, 217, 219, 242, 286, 290, 301
 Uygur Türkçesi 22-23, 481, 483, 488, 492-494, 497
 Uzun Hasan 256
- Ü**
- Üç Efendiler 18, 482, 483
 Üç Elig Baga Tarkan 130, 131, 136, 137
 Üç İl 156, 190, 235
 Üçturfan 194, 291, 305, 332, 444-446, 462
 Üveys 244, 247, 270
- V**
- Vahan 108, 274, 291, 294
 Vang 414, 424, 425, 432
 Vasudeva 111
 Vima Kadphises 8, 104, 105, 107, 108
 Volga 47, 85, 86, 91, 121, 137
 Vusun 88, 91-93, 95, 101, 102, 104, 105
- W**
- Wade-Giles 23, 150, 484, 490
 Wei hanedanı 114
 Wu-huan 90, 93-96, 114
 Wu Ti 93, 94, 101, 102
- X**
- Xenophon 73-75, 82
- Y**
- Yahudiler 41
 Yakın Çağ 42
 Yaksart 73
 Yakup Bey 12, 331, 335-343, 345-367, 369, 401, 494
 Yakup Buğra 481, 482, 483, 484, 496
 Yama 156, 203, 204, 283
 Yang Tongling 378, 379
 Yang Zeng-xin 15, 384-395, 435
 Yarkend 16, 67, 88, 91, 102-105, 108, 110, 117, 127-128, 130, 151, 153, 157, 165, 168, 205, 216, 219, 234, 240, 250, 251, 253, 258, 270-279, 285, 288-294, 297-301, 303-305, 313, 318, 323-325, 328, 329, 334-338, 340, 341, 345-347, 349, 350, 353,

- 360, 361, 409, 411-418, 425-431, 439, 441, 447-457, 460, 462, 463, 494
- Yayık 47
- Yedisu 54, 111, 112, 115, 130, 151, 184, 190, 222, 234, 243, 248, 251, 253, 261-263, 269, 270, 285, 286, 288, 289, 291-293, 318, 321, 329-331, 354-356, 366, 367
- Yeni Çağ 42
- Yenihişar 16, 276, 277, 288, 306, 329, 332, 344, 345, 418, 425, 427, 440-442, 446-448, 451, 452, 463, 482
- Yenisey 139, 156, 203, 204, 283, 322
- Yeşil şehri 229, 259
- Yezdicerd 125
- Yi-Lie 207
- Yolbars 79, 302, 357, 421, 445, 460, 461, 463
- Yollug Tekin 141
- Yontma Taş 43, 45, 49
- Yulduz 240, 241, 437
- Yunan 69, 71-74, 82-84, 88
- Yunnan 53, 326, 329, 357, 494
- Yunus Buğra 21-23
- Yunus Han 247-253, 272-274, 285, 485
- Yurunkaş 351, 492
- Yusuf Bey 182-185, 187, 188, 276, 277
- Yusuf Can 434, 442, 447
- Yusuf Has Hacib 18, 193
- Yusuf Kadir Han 171, 173, 175, 176, 180-182, 186, 189, 194
- Yüeci 91-93, 104, 105, 107, 109
- Z**
- Zarif Kâri 456
- Zava 339, 341, 342, 359, 411, 412, 429, 430, 457-459
- Zereşan 54, 281
- Zeynep Buğra 22
- Zhang Qian 86, 93, 94, 488
- Zhao Hui 311, 312, 317-319, 321
- Zhao İmparatorluğu 97
- Zhao Po-nu 101
- Ziyad bin Salih 149, 150
- Zo Zung-tang 357-359, 365